

Hans Tausens Proces for Herredagen i Kjøbenhavn 1533 og den skibyeske Chronike.

Af C. T. Engelstoft.

Den Undersøgelse, jeg her forelægger Læseren, staaer paa tvende Maader i Forbindelse med den Biographi af *Povl Eliesen*, som jeg i sin Tid har meddeelt i dette Tidsskrift; thi for det Første fuldstændiggjør den Skildringen af hans Liv med det ikke uvigtige Bidrag, at han virkelig bestod et personligt Stævne med *Hans Tausen* paa Herredagen 1533, hvilket nu af utrykte Kilder er godtgjort i Prof. *Pal. Müllers* ligesaa grundige som tiltrækkende Skildring af Grevefeidens Historie¹⁾, og jeg føier saameget hellere dette Bidrag til mit tidligere Arbeide, som jeg formedelst mit Kjendskab til Reformationstidens Stridsskrifter seer mig istand til at oplyse en af de væsentligste Forhandlinger mellem disse tvende Mænd udaf deres tidligere Skriftvexel. Men dernæst er det ogsaa blevet min Pligt at tage *Povl Eliesen* i Forsvar mod en Beskyldning for vitterlig Løgn, der udslynges imod ham som Historieskriver væsentligst formedelst den Beretning om samme Herre-

¹⁾ Grevens Feide I. B., S. 110—11.

dag, han har efterladt os i den *skibyeske Chronike*; eftersom den samme ærede Forfatter i sin høist interessante Undersøgelse om dette historiske Værk har troet at finde Beviis paa en saa uredelig Omgang med Sandheden af den Mand, der selv tog Deel i Forhandlingen, at han derpaa begrunder den Yttring, at det havde været bedst for *Povl Eliesens* Ære, dersom hans længe forborgne Chronike aldrig havde seet Dagens Lys¹⁾. Da den ærede Forfatter tillægger mig at have afsluttet Beviset for denne Chronikes Oprindelse fra *Povl Eliesens* Haand, paaligger det mig desto mere at rense hans Navn for den Skamplet, som en saadan Færd vilde paasætte det, medens det ogsaa er mig kjært, at hævde dette historiske Værks Paalidelighed; thi med alle dets hvasse Torne har det en tiltalende Friskhed og Aabenhed, der stiller det høit som et uforbeholdent Ord til Efterslægten fra en Mand, der ikke turde tale til Samtiden. Baade for Mandens og for Bogens Skyld glæder det mig, at jeg troer at kunne føre afgjørende Beviis gennem nærmere Drøftelse af Sagens samtlige Acter og Herredagens Historie.

Det, som er Udgangspunctet for den reiste Beskyldning, er det formeentlige Factum, at *Hans Tausen* skal have vedkjendt sig den zwingliske Nadverlære, eller dog, som det antages at staae med rene Ord i Herredagsdommen, frit og uforbeholdent erklæret, at Brød og Viin i Nadveren *ikke* ere Christi Legeme og Blod, medens den *skibyeske Chronike* ikke veed Andet at berette, end at han ved denne Leilighed fragik Alt hvad han blev anklaget for at have lært. Der er saaledes ogsaa for *Hans Tausens*

¹⁾ Studier til nogle Kildeskrifter til nordisk Historie, i dette Tidsskrifts I. B., S. 52—54.

Vedkommende al Anledning til at efterforske Sagens Sammenhæng; thi det synes ligesaa uforeneligt med hvad vi ellers vide om ham, at han skulde stille sig i en saa grel Modsætning til sin Lærer *Luther*, som at han skulde have fragaaet nogen Lære, han havde ført. En nærmere Betragtning af hans Lære om Nadveren og en Paaviisning af et gammelt Tvistepunct mellem begge disse Mænd ville ogsaa hæve Tvivlen for hans Vedkommende og stadfæste det Resultat, hvortil den øvrige Undersøgelse fører.

Fra Hensynet til *Tausen* er der ogsaa allerede af Prof. *Hammerich* reist Indsigelse mod den overleverede Forestilling, at han skulde være bleven fundet skyldig i Sacramenterernes Vranglære, og paastaaet, at han umulig kunde bekjende, at Brød og Viin ikke var Christi Legeme og Blod¹⁾. Det træffer sig saa besynderligt, at man har en anden Afskrift af Herredagens Dom, hvori netop Ordet *ikke* er udeladt og der altsaa læses, at han bekjendte Brød og Viin *at være* Christi Legeme og Blod²⁾, saa at Indsigelsen for Tausens Vedkommende deri har en mægtig Støtte, og det er nu ogsaa oplyst, at denne Redaction af Dommen hviler paa en fuldkommen saa god Autoritet, som den anden, der skyldes *A. Hvitfeld*, eftersom den forefindes ei blot trykt i det Suhm-Sandvigske Supplement til *Krags Christian den Tredies Historie*, men ogsaa i en Afskrift af *Arne Magnussen*, som nu er meddeelt i Ny Kirkehistoriske Samlinger af Pastor *Rørdam*³⁾, der ogsaa i gediegen Korthed har berørt flere af de andre Grunde,

1) Prof. *F. Hammerich* i Nordisk Universitets Tidsskrift 1. H. S. 151 og Danmark under Adelsvælden 1. Bd. S. 98.

2) Supplement til *Krags Christian den Tredie*. S. 18 ff.

3) *H. F. Rørdam*. Bidrag til Mester *H. Tausens* Levnet i Ny Kirkehist. Saml. 3. Bd. S. 13.

der kunne bestyrke den Mening, at Tausen ikke er bleven befundet skyldig i Vranglære om Nadveren¹⁾. Uagtet nu denne Afskrift har umiskjendelig Fortrin for det Suhm-Sandvigske Aftryk, som Prof. *Pal. Müller* ikke uden Grund erklærer for daarligt og upaalideligt, falder det dog haardt at forkaste Rigskanslerens, *Arild Hvitfelds*, Aftryk af Dommen, i Særdeleshed da den unegtelig kan læses saaledes, som om netop den zwingliske Bekjendelse var een af de Præmisser, hvorpaa Domfældelsen blev begrundet, og af *Hvitfelds* Samtid virkelig blev forstaaet saaledes. Men man bliver nødt til at opgive Hvitfeld og hans Samtidiges Opfattelse af Sagen, naar man ret sætter sig ind i Forholdene og tydeliggjør sig, hvorledes der ved denne Herredag baade fandt en Retsact Sted for Rigets høieste Ret og tillige en Religionsdisputation, hvilke vel vare sammenblandede med hinanden, men dog havde meget ulige Betydning. Det er dette Billede af Forhandlingerne, jeg skal stræbe at drage for Lyset gennem Drøftelse af Dommen, Forholdene, Beretningerne og de handlende Personers Stilling til Sagen.

1.

Herredagsdommen.

Hovedkilden for vor Kundskab om *Tausens* Proces for Herredagen bliver stedse Dommen selv; men saasom den

¹⁾ Jeg behøver neppe at bemærke, at min Undersøgelse, som her fremlægges, væsentlig var afsluttet og udarbejdet, før Pastor *Rordams* Artikel udkom, saaat den Overensstemmelse, der vil forefindes imellem dem, alene hidrører fra, at vi begge have haft samme Tanke.

foreligger i tvende forskjellige Skikkelser, der navnlig afvige fra hinanden i de afgjørende Ord «at være» eller «ikke at være», behøves saavel en criticisk Vurdering som en Fortolkning af Indholdet, og begge Dele gribe paa mange Maader ind i hinanden.

Den ene Skikkelse af Dommen er den, *Hvitfeld* alene frembyder, som altsaa hidrører fra et Manuskript fra det 16de Aarhundrede. Den anden foreligger i to forskjellige Afskrifter, indbyrdes uafhængige af hverandre, og begge nu trykte, det ene i det Suhm-Sandvigske Supplement til *Krag* Chst. 3 Hist., det andet i Ny Kirkehist. Saml. 3 Bd. S. 13; det første er trykt efter et Manuskript i den rosgaardske Samling, det andet efter en Afskrift, som *Arne Magnussen* har taget af et Haandskrift, der opbevaredes paa Universitetsbibliotheket og brændte 1728. Det er saaledes to Afskrifter fra Begyndelsen af 18de Aarhundrede, der stilles ved Siden af Arild Hvitfeld; men den Omstændighed, at begge disse senere Afskrifter frembyde Afvigelsen fra Hvitfelds Redaction i det væsentligste Punct, paa en Tid, da al historisk Videnskab havde stemplet Hvitfelds Gjengivelse af Tausens Erklæring som afgjort Vished, giver en stor Sikkerhed for, at begge Afskrifter i dette Punct ere paalidelige Gjenbilleder af deres Originaler. Hvorvidt der ligge tvende eller kun een Original til Grund for dem, kan neppe afgjøres; thi Afvigelserne imellem dem ere saadanne, at de vel kunne forklares som Feiltagelser fra den Afskrivers Haand, som har leveret den i de Suhm-Sandvigske Samlinger benyttede Afskrift, hvis Mangelfuldhed desuden en skjodesløs Aftrykning har forøget; og indbyrdes ligne de hinanden saameget, at de kunne hidrøre fra samme Grundskrift. Om dettes Alder og Paalidelighed kunne vi Intet sige; men det maa vidne for sig

selv i de ikke faa Puncter, hvor det afviger fra Hvitfelds Aftryk. Baade for at give en Oversigt over disse og for at have Actstykket, som vi skulle betragte, for Øie, maa her gives et Aftryk af Dommen, idet *Hvitfelds* Aftryk lægges til Grund¹⁾ og *Arne Magnussens* Afskrift stilles ved Siden, i Colonnen til Høire, forsaavidt som Afvigelserne ere af Betydenhed for vore Undersøgelser. De mindre Afvigelser ere alle omhyggelig angivne i Pastor *Rordams* Aftryk af dette Haandskrift i Ny Kirkehist. Saml. 3 Bd., S. 13 fgg. I begge sine Skikkelser lyder Dommen saaledes:

Wi efterskrefne Thyge Krabbe, Danmarks Rigis Marsk, Predbjørn Podebusk, Hans Bilde, Peder Lycke, Oluf Rosenkrantz, Otto Krompen, Johan Oxe, Johan Vrne, Anders Bilde, Niels Lunge, Holger Vlstand, Truid Vlstand, Knud Bilde, Claus Podebusk, Claus Bilde, Ridder(e), Niels Brock og Knud Gyldenstiern, Danmarks Rigis Raad, offuererendis Borgemester oc Raad i Kjøbenhaffn met nogle Borgere aff huert Roersmaal her sammesteds, disligeste Borgemester oc nogle Raadmend aff Malmø etc.

Gjøre alle witterligt oc kien- | gjør alle witterlig och be-
dis | kyndis

met dette vort aabne Breff, at idag her paa Raadhusit værdige Fædre met Gud, Danmarckis Biscoper oc Prelater forsamlit waare oc i rette hæfde kaldit Mester Hans Thausen Predicant

for en Skandbog, | for enn skendtzbog,
han nogle Aar forledem vdskreff oc prente lod, i huilcken han skælder oc kalder dennom Tyranner, Bedragere oc haardnackede oc forblindede Knubbe, som ingen Mand

¹⁾ Chst. d. 3. Hist. Quartudg. Bl. B. 2—3.

enten met ord eller gierninger nyttige waare, met mange andre haanlige oc skentz Ord, de aff samme Bog opregnede, som da tilstede waar, Sammeledis beklagede Værdige Fader Hr. Joachim Rønnow vdualt Biscop til Roskilde, at samme Mester Hans Thaussøn met sin anhenger hafde sig befattit met alle Kircker i Kjøbenhaffn, besønderlig Sancti Nicolai Kircke, oc deroffuer skulde Mester Hans Thaussøn paa Capittels Husit i nogle aff Danmarckis Rigis Raads næruerelse talit forne Hr. Joachim Rønnow vnder Øyen met nogle haanlige oc hoffmodige Ord, Item waare oc nogle Ord aabenbare rørd for oss, som Mester Hans Thaussøn skulde haffue skreffuit oc sagt, det Høyuerdige Alters Sacrament for nær, som met tuende hans bøger da

bevistes oc hand sig derfor da Aarsagede i saa maade, Endog at en af samme Bøger, effter huilcken den anden skreffuen vaar, hand self met hans

for oss bewistthe och hand siig therfor aarsagede y saa maade, end dog hand een aff samme bøger, effther huilcken thenn anden skreffven wor, sielfver medtt synn

egen Haand corrigerit, vdi skreffuit oc offuerseet haffde, at det vaar

for en Skriffueris

| aff een skriffvers

forsømmelse, om der vaar noget vdi forseet, der det Høyuerdige Sacramente paarørde, Men da

bekjende oc tilstod Mester Hans, icke at vere det sande oc værdige Guds Legome vnder Brøds oc Viins Lignelse

bekynde oc tillstodtt mesther Hans, atth være sandelig thett werdige Gudtts legome vnder brødtz och vyns lignelse

som en Christelig Prest consacrerer oc vjer vdi Messe Embede oc settis effter den Christelige Rommere Kirckis

vedtegt og skickelse baade vdi Monstrantz oc Pixide. Da
 effter saadanne sager, klage oc kiæremaal samme Mester
 Hans imod gick, bleff der saa paasagt, at hannom derfor
 burde at straffis baade effter Loven oc stande til rette
 som Stads Privilegier | som Recersser och sthadtz
 | privilegier

indeholde, vden hues de værdige Herrer Bisper oc Prelater
 hannom Naadelig her vdi ansee vilde, saa for Guds oc
 allis vor kierlige Bøn skyld omdroge oc forlode samme
 værdige Herrer saadan Straff oc Peen, som Mester Hans
 for skyldit haffde, oc met rette lide oc vndgielde skulde,
 dog i saa maade, at hand hereffter icke skal befatte sig
 met nogen aff for^{ne} Kircker, der vdi at predicke eller anden
 Tieneste at giøre, Sammeledis ey effter denne Dag skriffue
 Bøger eller prente lade i nogen maade, disligeste skal
 hand giffue sig her aff Stictet inden en Maanitz tid i det
 seniste oc siden dereffter ey Sielands eller Skaanske Stict
 at besøge, oc huilcket Stict hand siden enten i Fyn eller
 Jutland tilkommendis vorder, skal hand icke vdi prente
 predicke eller nogit Preste Embede faaretage eller opholde,
 eller sig i nogen Kircke indtrengne imod Bispernes Villie,
 Vidskaff oc Samtycke oc Befalning. Item bør oc skal
 for^{ne} Værdige Herre Hr. Joachim Rønnow igen til sig
 anname oc beholde fornessinde sine Kircker her i Kjøben-
 havn saa fri som hans Forfædre, Bisperne vdi Roskilde
 aff en Christelig skick oc erlig seduane altid tilforn ube-
 hindret nydt oc hafft haffuer, Oc skal hand skicke oc ind-
 sette Prester og Predicanter, som lære oc forkynde det
 Hellige Evangelium oc Guds rene Ord, som de antsuare
 ville oc bekient vere, disligiste ministrere Sacramenterne,
 holde Messe oc anden Guds Tieneste, som Christeligt oc
 tilbørligt er vdi alle maade. Giffuit vdi Kjøbenhaffn, Mon-

dagen nest efter St. Knud Kongis Dag, Aar 1533 vnder vore Signeter.

Den indre Critik vil ikke finde noget væsentligt Støttepunct for et Valg mellem disse tvende Former af Dommen; men den vil altid erkjende, at medens Hvitfeld har opgivet sin Originals Retskrivning, har Arne Magnussens eller Universitetsbibliothekets Manuskript den anbefaling at have bevaret denne, og ligeledes turde det befindes, at de fleste af Uoverensstemmelserne (naturligviis bortseet fra det omstridte «ikke») have Præg af at gjengive Originalen med større Troskab og Fuldstændighed end Hvitfelds; i ethvert Tilfælde vil den indre Critik ikke af formelle Grunde kunne nægte dette Manuskripts Ligeberetigelse med det, Hvitfeld har aftrykt. Det bliver da den historiske Granskning af hvad der har tildraget sig, der skal dømme dem imellem i det Punct, hvori de staae saa skarpt imod hinanden. Vi begynde med det, som Dommen selv frembyder til at løse Spørgsmaalet, om Tausen sagde Ja eller Nei til den Vranglære, der blev ham tillagt.

Vi have i denne Dom en authentisk Skildring af Rigets Høiesteret, saaledes som den under Thronledigheden og efter Sagens Beskaffenhed blev sat paa Rigsraadets Forsamlingshuus paa Gammeltorv den 15de Juli 1533, og en Deel af denne Dags Forhandlinger fremtræder tydeligt i den. Af Rigsraadets Medlemmer indtog kun de Verdslige deres Dommersæde; thi Biskopperne og Prælaterne vare de, som havde anlagt Sagen. Men de verdslige Raader vare kun faa, saasom Flere allerede havde forladt Herredagen, og de, som vare tilstede, vare for største Delen ivrige Tilhængere af den gamle Tingenes Orden¹⁾.

¹⁾ Jfr. *Pal. Müllers* Grevens Feide. I. D. S. 113.

Hverken Rigets Hofmester, Regjeringens første Mand, eller Rigens Cantsler, Justitsens overste Embedsmand, vare tilstede. Derimod var Raadet forstærket med Borgemestere og Borgere baade af Kjøbenhavn og af Malmø, hvilket deels var stemmende med den Sædvane, at Kongen gjerne optog enkelte Bisiddere af de Byer, hvor Retterthinget blev sat, deels her formodentlig havde den særegne Grund, at disse Byer vare saa væsentlig interesserede i hvad der blev dømt om de evangeliske Præsters Ret til de Kirker, de brugte.

Domstolen var det rette Forum, for hvilket Prælaterne maatte indbringe deres Klage over Æresfornærmelserne, saaledes som de allerede i Aaret 1530 havde indstævnet Prædicanterne til at undgælde for det Samme. Men ogsaa for Spørgsmaalet om Embedernes Besiddelse var Rigsraadet nu blevet den rette Domstol; thi den nye Reces af samme Herredag, af 3die Juli, havde udtrykkelig fastsat, at dersom Nogen anmassede sig selv at kalde Præst eller Prædiker, skulde han staae til Rette for Danmarks Riges Raad, og ligesaa Enhver, der maatte tiltage sig selv et saadant Embede, dømmes som Voldsmand¹⁾, — saalangt var det catholske Hierarchie blevet nødt til at føie sig efter Forholdene, at det nu, da det ikke længere havde Pavens Arm at støtte sig til, maatte tage sin Tilflugt til Landsregjeringen.

For denne Ret havde Biskopperne og Prælaterne indstævnet *Hans Tausen* og stode nu som Klagere; om de gjorde det personlig eller ved en Befuldmægtiget, kan vel ikke skjønnes; men ligesom det var Sædvane, at Klagerne selv fremstode i Retten, saaledes nævner ogsaa Beretningen

¹⁾ Recessen hos *Rosenvinge*, gl. danske Love IV. D. S. 146—47.

i den skibyeske Chronike ved denne Leilighed Actorerne i Fleertallet¹⁾, og navnlig kan man ifølge Dommen ingenlunde antage, at *Povl Eliesen* skulde have udført Klagerne partes, eftersom Dommene ellers altid nævne dem, som træde i Parternes Sted, men her endog udtrykkelig synes at pege hen paa de alt Nævnte²⁾.

Klageposterne angives klart, men kun som tre, og efter Sædvane med Klagerne Navne og Klagens Indhold: alle Biskopperne og Prælaterne klagede over de ærerørige Ord i en Skandbog, som forelaae, formodentlig den Bog, Tausen havde udgivet 1528 under Titel af ynkeligt Klagemaal, og som saameget mere passende kunde kaldes udskrevet, som den var en Oversættelse. Dernæst klagede Sjællands Biskop over lovløs Indtrængen i Hovedstadens Kirker, hvorved der baade kan sigtes til Tausens Indsættelse til Præst ved Nicolai Kirke 1529 og til den ved Herredagen 1530 foranledigede Bemægtigelse af alle Sognekirker i Byen³⁾. Endelig anklagede den Samme Tausen for mundtlige Injurier ved en offentlig Sammenkomst, hvorom Intet ellers er bekjendt, men som dog rimeligviis har været en Indstævning for geistlig Ret⁴⁾.

Skulde Klagen endnu have indeholdt et fjerde Punct? som naar *Krag* siger, at han blev anklaget for en Lære om Messen og Nadverens Sacrament, der ikke stemte med

¹⁾ Tam actores quam iudices. *S. R. Dan.* II, 592.

²⁾ «De, som da tilstede vare», maa nemlig naturligst forstaaes om dem af Biskopperne og Prælaterne, som vare forsamlede for Retten.

³⁾ See min Afhdl. om Herredagen 1530 i *Theol. Tidssk.* I. Bd., S. 48 og 109.

⁴⁾ *Crag.* ann. Chr. 3. p. 18. Nec interpellatum in coetu ecclesiastico cum æqui aliquid respondisse, sed insuper os impudens etc. •

den romersk-catholske Kirkes? Unægtelig følger et Referat af en Beskyldning for anstødelige Ord mod det hellige Sacrament; men det er holdt i en ganske anden Form og behandlet vittløftigere, idet baade Tilsvar og en Erklæring er tilføiet. Det angaaer Noget, «som han skulde have skrevet og sagt (ikke ladet udgaae i Trykken) den hellige Nadvere for nær.» Det indledes der paa en Maade, som allerede maa tildrage sig Opmærksomhed: ingen Klager nævnes, og det betegnes som Noget, der ved denne Leilighed blev offentlig forhandlet (aaenbære rørt), som om det ikke stod i samme Forhold til Stævningen og Retsacten, som de første Poster. Imidlertid indføres det ligesom disse med det paaberaabte Beviis «tvende hans Bøger», nemlig som det sees af det Følgende, tvende haandskrevne Exemplarer af een og samme Bog. Men foruden Gjenstanden og Beviset, anføres nu ogsaa en Recit af Forhandlingen: den Anklagede «aarsagede sig i saa Maade», at det, der foreholdtes ham, hidrørte fra en Afskrivers Feil, uagtet det fandtes i et Exemplar, han selv havde gennemseet og corrigeret, og endelig afgav han en Erklæring eller bekjendte og tilstod Noget, som gjorde Sagen klar. Skulde nu dette hele Referat være givet for at constatere hans Brøde trods Exceptionen og motivere Domfældelsen? eller skulde det være indsat for at forklare, at Retten maatte frifinde ham i dette Punct? Vi ville forsøge at besvare Spørgsmaalet uden Hensyn til Bekjendelsens Indhold, som netop er det Omstridte, og uden Benyttelse af hvad vi ellers vide om Hans Tausens Lære og formode om de fremlagte Bøger, hvori der maa have staaet Noget, som syntes at modstride Troen paa Christi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren; vi ville undersøge alene, til hvilken Side Ordene i Dommen vise os

hen, om de lade vente, at han retfærdiggjorde sig eller vedkjendte sig den anstødelige Lære.

Hvad først Exceptionen mod Beviset angaaer, «han aarsagede sig derfor», da er Ordet «at aarsage» i det gamle Retssprog ingenlunde censtydig med at forklare eller undskylde; men ligesom Orfeide er Fred, saaledes er Adjectivet «orsage» censtydigt med sagesløs, brødefri, uskyldig¹⁾; Verbet at «aarsage sig» er med Beviisninger at fralægge sig Noget²⁾, ligesom det ogsaa bruges udenfor Retssproget i Betydning af at retfærdiggjøre, gjøre reen og brødefri³⁾. Ordene sige saaledes, at Hans Tausen fralagde sig den ham paasagte Brøde eller retfærdiggjorde sig i dette Punct («derfor») paa den angivne Maade. Men det bliver endnu tvivlsomt, om Retfærdiggjørelsen anføres som erkjendt af Retten eller forkastedes af Dommerne, navnlig fordi der fremhæves den unægtelig betænkelige Omstændighed, at det ene Exemplar af Bogen maatte ansees som autentisk og uforkasteligt Beviis. Dersom denne Bemærkning havde staaet efter Forsvaret («at det

¹⁾ *Molbeck*. Dansk Glossarium, S. 8, «uden Skyld, skyldfri, sagesløs». Jydske Lov 2. 107, «at sværge En» «enten aarsage for de Kaaste eller til Tyv». En Dom af 1503 (*Rosenvinges* Saml. af gl. Domme 1. D., S. 56): «qvit, fri, ledig, løs og aldeles orsage at være», og en anden af 1552 (smstd. S. 203) «at han var orsage i den Sag og døde en ærlig Mand».

²⁾ En Dom af 1537 (hos *Rosenvinge* 2. D., S. 25—26), hvor det hedder, at den Anklagede «ikke kunde sig orsage, at han ei havde taget» det Stjaalne, og senere, at «han ikke kunde sig skjelligen orsage eller med nogle Beviisninger undskylde.»

³⁾ Saaledes skriver *Hans Tausen*: «thu vill orsage oc forklare thennom (Paverne) ther, som the ere aldeles vorsagelige (uaarsagelige) oc ingenlunde staae til at forklare: thu will gjøre them reene ther, som all verden kender dem skidne (Sv. 1. Lect. Povl A. 2. 3.), og *Povl Eliesen* skriver om Lutheranerne: «all theris vlydelse orsage the medt then evangeliske frijhed» (Sv. t. Hans Mich., S. 1).

var en Afskriverfeil, endog det stod i det af ham selv gennemseete Exemplar») kunde det mulig antyde, at Retten fandt Undskyldningen betænkelig; men som det staaer, foran hans Paastand, bliver det en Deel af hans eget Forsvar, saa at Dommen siger, at han retfærdiggjorde sig i dette Punct paa den Maade, at uagtet det ene Exemplar, hvorefter det andet var afskrevet, var gennemseet af ham selv, var det dog en Feil fra Skriverens Side, dersom der var Noget sagt den hellige Nadvere for nær. Et saadant Referat af Forsvaret uden nogen tilføiet Forkastelse, antyder snarere en Præmis til Frifindelse end til Fordømmelse.

Og naar da endnu en endelig Erklæring skulde omtales som Sagens Slutning, venter man snarest den positive Erklæring, der svarer til Afviisningen af Skriverfeilen. Den indledes rigtignok med Partiklerne: «men da», hvilke vistnok kunde antyde, at i Modsætning til den forsøgte Retfærdiggjørelse, bekjendte og tilstod han den kjæterske Mening, saa at Dommerne fik Syn for Sagn. Men naar man betænker, at Retfærdiggjørelsen unegtelig kunde see noget betænkelig ud ved Siden af hans egen Bog, kan disse Overgangsord ogsaa betegne, at i Modsætning til al Usikkerhed og Tvivl om det skrevne Ords Beviiskraft, afgav han en aaben og klar Erklæring.

Til hvilken Side denne er gaaet, er det brændende Spørgsmaal. «Han bekjendte og tilstod», hedder det, og med disse Ord skulde man ansee det for afgjort, at Erklæringen maatte gaae ud paa en Tilstaaelse af den kjæterske Lærdom, han beskyldtes for. Men anderledes forholder det sig, naar vi agte paa den Tids Talebrug saavel i Retssproget som udenfor det; og en Læser i det 16de Aarhundrede vilde ikke som vi for disse Ords Skyld vente det Ene mere end det Andet.

Det passer allerede temmelig slet til den for os naturligste Opfattelse af Ordene, naar Erklæringens Indhold er affattet i den afkortede Form, at han «bekjendte og tilstod ikke at være» Christi Legeme og Blod, istedetfor at han maatte have bekjendt og tilstaaet at have lært, eller at lære, eller at mene, at det ikke var det, og hvorlidet man end kan lægge fuld Vægt paa den logiske Nøiagtighed i Udtrykket i en Dom, saa er det dog en ualmindelig haard Ellipse, navnlig i et Tilfælde, hvor Tilstaaelsen skulde gaae ud paa en Benægtelse af det, som Dommerne og alle Tilhørerne ansaae for en objectiv Sandhed¹⁾. Men Ordene lade heller ikke vente en strafbar Tilstaaelse. At *bekjende* er et Ord, der ikke bruges i det gamle Lovsprog, som i vort; det forekommer ikke i jyske Lov, ikke i Knuds Glosse fra det 15de Aarh.; overalt hedder Tilstaaelsen der at «vedgaae, gange ved, Vedergængelse og Vederkjennels»²⁾, medens Ordet at bekjende i Retssproget betyder at kundgjøre, erklære, saaledes som i denne Dom selv (i Begyndelsen) og mangfoldige ældre Documenter, ligelydigt med det almindelige «kjendes»³⁾. I Domme

¹⁾ Man tænke sig, hvad der er ganske analogt, at en Atheist for Retten sagdes at have bekjendt og tilstaaet, at Gud ikke er til — istedetfor at have lært og troet det. Ganske anderledes let falder Ellipsen, dersom Erklæringen gaaer ud paa det Positive i Overeensstemmelse med det, som Tilhørerne ansee for afgjort Sandhed, f. Ex. om man vilde sige: Galilæi bekjendte og tilstod, at Jorden staaer stille — men da forandres ogsaa Betydningen af Ordet at bekjende og tilstaae.

²⁾ Jyske Lov, 2, 18. 40. 61. 91. 96. 108; 3, 69 og saaledes endnu endog i D. Lov 1—15—1. *Knuds Glosse* i N. D. Mag. IV, 192, 195.

³⁾ F. Ex. i *Molbechs* og *Petersens* Udvalg af danske Diplomer S. 9: en Mand bekender og betygher at give Afkald paa et Gjeldsbrev og bekjendes, at han og hans Arvinger intet Krav skulle gjøre, og S. 83 hvor Dronning Margrethe bekjendes med sit aabne Brev at have forlehnet en Mand med et Lehn.

forekommer det om Erklæringer og Vidners Udsagn, der bekjende at have været nærværende og at have hørt bekjende, hvorledes en Sag er gaaet for sig¹⁾, og det er saa langt fra, at Ordet skulde indeholde Bibegrebet om Strafskyld, at endog en Mands Erklæring om sin egen Uskyldighed kaldes «det, han har bekjendt»²⁾.

Det Samme gjælder om Ordet at «tilstaae». Ogsaa det er ubekjendt i Loven, og i Retssproget forekommer idelig «at bestaae» baade om Ord og Gjerninger og Forhold, som paaklages for Retten³⁾, medens derimod Ordet «tilstaae» foruden den almindeligste Betydning «at tilkomme», findes brugt om Vidner⁴⁾ og om Erklæringer uden alt Bibegreb om egen Skyld, eenstydig med at kundgjøre⁵⁾.

Saaledes ere vi ikke berettigede til at vente fortrinsviis en Tilstaaelse af Skyld og Brøde i den Erklæring, som indledes med disse Ord, skjønt deres Brug i denne Betydning unegtelig begyndte ved samme Tid⁶⁾. Men i deres Forening betegne de meget mere det Vidnesbyrd, der

¹⁾ F. Ex. Rosenv. Saml. af gl. D. 1. D., S. 55—56, 307. 4. D., S. 244.

²⁾ Smstd. 3. D., S. 137, hvor en Mand, der først i Fængsel havde bekjendt at have gjort sig skyldig i Skovtyverie, senere erklærede sig uskyldig, og denne Erklæring kaldes «det, som han siden bekjendt haver.»

³⁾ Cold. Rec. 1558 Art. 20. Rosenv. gl. Dom. 1. D., S. 83—84. 113. 150. 185. 205. 226. 2. D., S. 25. 45—46. 50. 55. 3. D., S. 316. Saa og 1566 i Ny Kirkehist. Saml. 612. 614.

⁴⁾ Smst. 1. D., S. 61: et Vidne tilstod at have været nærværende ved nogle Breves Aabning og bekjendte, at der ikke skete Andet ved denne Leilighed.

⁵⁾ Smstd. 1. D. 41. 65. 103. 47: en Mand kundgjorde og tilstod til Thing, at han havde havt nogle Gaarde i Pant for den daværende Panthaver.

⁶⁾ Saaledes i to Domme af 1537, smstd. 2. D., S. 22 og 26, og 1545 «aabenbare Bekjendelse» (1. D., S. 84).

gives Sandheden i Almindelighed, som naar *Povl Eliesen* skriver: «at jeg haver den Mening hverken hørt eller læst uden af denne Bog, bekjender og tilstaaer jeg med denne min egen Haandskrift», eller «jeg bekjender og tilstaaer, hvor det er en ynkelig og begrædelig Ting, at Kirken saare beskjæmmes»¹⁾).

Læse vi nu Ordene i Dommen i den Betydning, som de havde for den Tid, maae vi vente alene en Erklæring af Hans Tausen, om hvad han ansaae for Sandheden, ikke en Tilstaaelse af Noget, han var anklaget for. Men naturligviis kunde en saadan Erklæring eller Troesbekjendelse blive ligesaa vel en Tilstaaelse som en Afviisning af Klageposten: lød nu Erklæringen paa at være eller ikke være? Vi staae atter for det brændende Spørgsmaal, og naar vi see bort fra Alt hvad vi kunne vide andenstedsfra, og spørge her blot hvad Bidrag Dommen selv giver til Besvarelsen af det, da er det utvivlsomt, at Erklæringens hele Indhold og Form anbefale meest den Redaction, som udelader Ordet *ikke* og giver den Mening, at Tausen, efterat have afviist det ham foreholdte skrevne Ord som en Skrivfeil, hævdede enhver Tvivl ved at afgive det Vidnesbyrd, at «være sandelig det værdige Guds Legeme, som en christelig Præst consecrerer i Messen og som efter den romerske Kirkes Skik sættes baade i Monstrants og i Pixis.» Thi for det Første falder hin ovenfor omtalte haarde Ellipse (at være, istedetfor at lære, at det er) bort, naar han erklærer sig for den Anskuelse, som alle Tilstedeværende ansaae for den objective Sandhed. Dernæst undgaaes et andet

¹⁾ Skriftet mod Malmobogen i *Sechers* Udg. af Povl Eliesens Skrifter S. 478 og 421, jfr. S. 344: «jeg kundgør og bekjender, hvorledes jeg Intet vil skrive eller tale med villig og besindig Foragt.»

Anstød, som de positive Partikler «baade — og» maatte forvolde efter en Negation¹⁾, ligesom en benægtende Erklæring ikke heller vel lod vente den omstændelige Paa-visning af de to Steder, paa hvilke det Hellige ikke skulde befinde sig, eftersom det jo overhovedet da intetsteds skulde være. Fremdeles taler den hele kjendelig forcerede Samling af tildeels overflødige Ord i denne Bekjendelse for den positive Affatning; thi naar Erklæringen havde gaaet ud paa at nægte Christi Nærværelse, havde det været aldeles tilstrækkeligt at referere, at han forkastede Consecrationens Virkning; hvorimod de mange baade theologisk dogmatiske Ord (sande eller sandelige, værdige Guds Legeme — under Brøds og Viins Lignelse — christelig Præst — consecrerer og vier) og den detaillerede Gjennemførelse af Tanken (i Messeembede — den romerske Kirkes Vedtægt — baade i Monstrants og Pixis) falde naturligt i den Erklæring, der skulde gaae ud paa at fremhæve Overeensstemmelsen med det almindelig Antagne²⁾. Dog — kunde man sige: Modstanderne have formuleret Bekjendelsen og Referatet, og de kunne just for at forstærke Indtrykket af den fornægtende Bekjendelse have iført den denne solenne Skikkelse! Neppe kan det antages, thi om vi end ikke kunne nægte, at den hele forud-

¹⁾ Det maatte hedde: «at det ikke er Jesu Legeme, som efter Romerkirkens Skik sættes enten i Monstrants eller Pixis.»

²⁾ Man tænke sig saaledes den ovennævnte Parallel med en Atheists Tilstaaelse for Retten: han vilde dog aldrig, naar han vedgik sin Lære, betjene sig af Udtryk som «at der ikke er en Hellig og Almægtig, der usynlig styrer Himmel og Jord og er Menneskene nær og dyrkes og paakaldes i Kirkerne.» Han vilde med faa Ord udtale sin Vantro. Men dersom han frasagde sig den og bekjendte sig troende, da kunde han have Anledning til at gennemføre sin Bekjendelse gennem Consequentser, der kunde give den større Fylde.

gaaende Disputation og forelagte Spørgsmaal kunne have øvet Indflydelse paa Erklæringens Enkeltheder, bærer den dog mere Præg af at være Tausens egen; navnlig havde Modstanderne neppe brugt Udtrykket «christelig Præst» og ikke omtalt den «christelige romerske» Kirke, men snarere talt om en *viet* Præst og den *hellige* Kirke i Almindelighed — en Form, der ikke blot var dem tilvant¹⁾, men ogsaa aabenbar vilde have tjent til at fremhæve det Forargende i en fornegtende Erklæring.

Saaledes understøtter ogsaa Erklæringens Indhold og Form den Mening, at den snarest har gaaet ud paa en Vedkjendelse af den kirkelige Lære²⁾. Vi skulle nu prøve denne Opfattelses Forhold til Dommens øvrige Indhold.

Domsconclusionen siges at gjøre den Læsemaade, der udelader «ikke», aldeles umulig, saasom den vilde blive meningsløs som en Dom, der kjendte den Anklagede skyldig, fordi han lærte ret³⁾. Vistnok vilde det være saa,

¹⁾ Denne Talemaade var dem i den Grad tilvant, at de forviklede sig i en slem Forlegenhed 1530 ved at beskyldte de Evangeliske for at lære, at den *hellige* Kirke havde faret vild. (Min Afhandl. om Herredagen 1530, S. 51.)

²⁾ Den lille Afvigelse imellem de to Redactioner af Dommen i Henseende til Tausens Erklæring, at den ene har «at være det sande og værdige Guds Legeme», den anden «at være sandelig det værdige Guds Legeme», har ingen Indflydelse paa Meningen: den sidste turde dog have Fortrinet og er derved et Bidrag til at anbefale de Afskrifter, vi stille mod Hvitfelds; thi de to Prædicater «sande og værdige» passe ikke godt sammen, og Forandringen af sandelig til sande kan let forklares som den nødvendige Følge af det indskudte «ikke», ihvorvel Tausen ikke heller kunde tage i Betænkning at sige «sande Legeme», som forekommer oftere i hans Skrifter (fjr. *Rørdams* Bidrag i Kirkeh. Saml. 3. B., S. 19).

³⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. 1. Bd., S. 51 Note: «Dommens Slutning blev en Uting, som om Hoiesteret vilde domme en Morder fri, fordi han havde vedgaaet at have slaæet Manden ihjel», siger Prof. *Pall. Müller* til Forsvar for Hvitfelds Redaction.

dersom *Tausen* var dømt for kjættersk Lære, men hverken Domslutningens Form eller Indhold, nærmere beseete, understøtte den Mening, at han skulde være dømt for Lærdommen eller en kjættersk Bekjendelse.

Vi bemærke først, at Domslutningen indledes med de Ord «at saadanne Sager, Klager og Kjæremaal gik Hans Tausen imod»; men her fattes aldeles, hvad man netop meest skulde have ventet, ifald han havde vedkjendt sig den kjætterske Lære, nemlig hans egen Bekjendelse, hvilken Dommene ikke pleie at lade uomtalt, hvor den ellers i den Tids Procedure fandt Anvendelse, og som her saameget mindre kunde udelades, som det just var den, der skulde have afsluttet det tvivlsomme Beviis af den skrevne Bog. De Ord, der anføres som Grund til Domfældelsen, ere netop saadanne, at de vise tilbage til Retssagens egentlige og formulerede Poster, Klager og Kjæremaal over Fornærmelser og uberettiget Overgreb, som om Alt hvad der ved Siden deraf «var blevet aabenbare rørt» i Retning af Religionsdisput, ikke kom i Betragtning, men ansaaes som afsluttet med Referatet om det Passerede¹⁾.

Og nu Dommens Indhold. Der er ikke et Ord, der lader skimte, at den Indstævnte blev dømt for en kjættersk Lære. Han blev kjendt skyldig efter «Loven og Recessen og Stadsprivilegierne»; men dette er ikke de Retsnormer, hvorefter Kjæteri skulde dømmes. Loven og Stadsprivilegierne kunde dictere Straffen for Æresfornærmelser²⁾, og

¹⁾ For det Følgendes Skyld vil jeg ikke lade ubemærket, at *den skibyeske Chronike* just siger, at da der Intet kom ud af Religions Disputationen, blev han dømt for «Kjendsgjerningers aabenbare Vidnesbyrd», *rebus impiis palam testantibus*.

²⁾ Bye Privilegier nævnes som Retsnorm for Injurier, *Rosenv. gl. Domme* I. D., S. 227.

Recessen, den nylig udstedte Herredagsreces, satte Voldsbøder paa uberettiget Indtrængen i Kirkeembeder og Kirker¹⁾. Kirkeloven nævnes ikke med et Ord, saalidet som Guds Ord eller den christelige Kirkes Lære. -- Fremdeles stilles Bisperne og Prælaterne (Sagvoldere, efter den Tids Sprogbrug) ligeoverfor den Indstævnte, som i en privat Sag: de faae Dom over ham, men Dommerne aftinge dem den yderste Ret, og saaledes som det kun kan skee i den private Proces's Form. Og disse Kirkens Repræsentanter afstaae fra den yderste Ret «for Guds Skyld» og «paa samtlige Dommeres» (eller den dicterende Majoritets) Forbøn; men var Dommen begrundet paa en kjætersk, eller vel endog i den Tids Øine blasphemisk Bekjendelse, tager det sig besynderligt ud, at Kirkens Mænd gjøre det «for Guds Skyld», og neppe skulde man troe, at Dommerne vilde bede saa eenstemmig for en overbeviist Kjætter. Kun ved den hidsige Stridsmand, der havde glemt Ærbødigheden og overskredet Retsordenens Skranke (tildeels for at følge Folkets Kald), kunde der være Sted for Overbærelse med menneskelig Skrøbelighed. — Og endelig Straffen, som blev sat istedetfor Lovens Stræng-
hed! den passer allermindst til en overbeviist Kjætter. Han skulde opgive sit Embede, ikke befatte sig med Hovedstadens Kirker, ikke lade sig finde i Biskoppens eller Erkebiskoppens Stifter, maatte Intet skrive og ikke prædike eller tiltage sig geistligt Embede nogetsteds «uden», tilføies der, «vedkommende Biskops Villie, Vidende, Samtykke og Befaling». Altsaa han blev dømt fra det Embede, han imod Biskoppens Villie havde tiltaget sig, og

¹⁾ Det er et kjendeligt Fortrin, den haandskrevne Dom har i dette Punkt fremfor Hvitfeldts, som udelader Recessen.

der blev paalagt ham Baand, som skulde hindre ham i at fortsætte Fornærmelserne i Ord og Skrift; men det var saa langt fra, at han blev dømt fra geistligt Embede i Almindelighed, at Dommen selv endog forudsætter, at enhver af Landets Biskopper kunde stede ham til Embede igjen — Noget, som dog aldrig kunde have været udtalt i Dommen selv, dersom han var dømt som Kjætter. Vi slutte deraf, at Dommen ikke kan have været motiveret ved en Bekjendelse, som ikke blot de Catholske, men ogsaa de Lutherske vilde have stemplet som en bespottelig Tale, og at han altsaa heller ikke har ført den.

Dog er der eet Punct i Dommen, hvortil endnu en Indsigelse kunde knytte sig. Der er Tale om en strængere Straf, som han egentlig havde fortjent, og skulle vi troe den skibyeseke Chroniké, var det Dødsstraf, paa hvilken Dommen efter Lovens Strænghed skulde have lydt. Skulde da ikke deri ligge et Fingerpeg, at han dog blev dømt som Kjætter eller Bespotter? Ingenlunde, thi det paaklagede Skandskrift var tilstrækkeligt til at begrunde Paastanden paa Livsstraf. Enten Grunden skal søges i et Talionsprincip, som ofte fandt Anvendelse i Æressager, eller i den romerske Rets, som sætter Dødsstraf for Pasqviller og Skandskrifter, saa var det i det 16de Aarhundrede «af gammel Tid» anseet for «halsløs Gjærning» at skrive og digte Skandviser¹⁾, og tvende Præster bleve 40

¹⁾ *Rosenvinge* Oplysn. til Dommen over Mest. Jacob Nielsen i Danske Mag. 3. Række, 3. Bd., S. 169 fgg. og *O. Müllers* Afhandl. i Jurid. Tidsskr. 18. Bd., S. 33 fgg. Det kan tilføies navnlig til Rosenvinges Oplysninger, at det af ham paaviste Talionsprincip er formelig optaget i de Norske Love: Hag. Adelsteens Gulethingslov, Kirkebalken c. 21 og Magnus Lagabæters Guleth. L. Manhelgebalken c. 24.

Aar efter Reformationen straffede paa Livet for ærerørige Beskyldninger, den Ene mod en Lehnsmand, den Anden mod en Biskop¹⁾. Biskopperne og Prælaterne kunde derfor 1533 vel have nedlagt Paastand paa Livsstraf, idet de fremlagde den Bog, de kaldte en «Skandbog», og denne Paastand kunde Retten see sig nødt til at tage tilfølge, naar ikke de Fornærmede selv havde villet lade sig tilfredsstille med Mindre. De vare uidentvilt nødte til at gjøre det ikke blot for Guds Skyld, men ogsaa for deres egen; men at der kunde være Tale om at eftergive Dødsstraf, er intet Beviis for, at Hans Tausen blev dømt for sin Lære.

Dette Resultat af Granskningen af Dommens Indhold stadfæstes nu ogsaa ved Betragtningen af de Forhold, under hvilke den fremkom, og den Anvendelse, som den fik. Tausens Proces var den første Frugt af den 11 Dage tidligere af en Deel Rigsraader underskrevne, men maa-skee aldrig formelig udfærdigede Reces²⁾. I denne var Intet statueret om Lærebegreb eller Tro, aldenstund Biskopperne netop forpligtede sig til at beskikke Prædicanter, som kunde lære Menighederne at leve efter det hellige Evangelium; men dels var Reformationens Fremgang standset ved den Beskjærmelse, der tilsagdes det Gamles Levninger, dels var den evangeliske Frimenighed truet ved Gjenoprettelsen af Biskoppernes udelukkende Ret til at beskikke Præster for alle Menigheder og ved de Reclamationer af Kirke-Eiendomme, der stilledes i Udsigt. Den betegnedes derfor rigtigheden af de Evangeliske som «den

¹⁾ De bekendte Processer i *Pont. Ann.*, *Eccl. Dan.* 3. D. 429. 504. og *Rosenvinges* gl. Domme 3. Saml., S. XI og *D. Mag.* a. St.

²⁾ *Pal. Müller.* Grevens Feide 1. D., S. 106—107.

uredelige og uchristelige Reces over Guds Ords Forkyndere og Opholdere; thi det var imod disse, at Regjeringen forbandt sig til at yde Biskopperne Statsmagtens Bistand, idet den skulde straffe saavel dem, der paa egen Haand kaldede Præster, som dem, der paa saadant Kald overtog Embeder. Om og hvorvidt Biskopperne i Tiden kunde fortrænge den lutherske Lære, maatte beroe paa den Anvendelse, de vilde og kunde gjøre af deres gjenoprettede Jurisdiction over Kirker og Læreembedet; men Andet indrømmede Recessen dem ikke. Var der nu endog dem, der meente, at det havde været det rette Øieblik til at knuse den lutherske Lære med Statsmagtens Arm, og derfor vare lidet tilfredse med Recessen, saameget mere som de ikke ganske forlode sig paa Biskoppernes Nidkjærlighed og Energie, saa kunde dog de Besindigere finde, at Veien var banet, og ønske den betraadt uden Forhaling. Man kan derfor let forstaae, at Biskop *Rønnow* kunde lade sig bevæge til at benytte Rigsraadets Samling til at erhverve den første Dom og statuere et Exempel paa den Mand, der fremfor Alle havde trodset hans biskoppelige Myndighed og opført sig selv som Biskop i sin Kreds, og desuden turde *Tausens* Stilling i Hovedstaden let have forekommet ham saa stærk, at han behøvede en Høiesterets Kjendelse for at fjerne ham som den Første og Fornemste af de selvkaldede Præster. Men til at anklage ham for kjættersk Lære, var der hverken Tid eller Sted. Recessen havde ikke stemplet hans Lutherdom som Forbrydelse eller gjort Rigsraadets Retterthing til en Domstol for Lærdomme. Det Retterthing, som blev sat, havde saalidet Præg af et Tribunal for Lærdomme, at ikke engang Rigsraadets geistlige Medlemmer toge Sæde i det eller andre Høilærde eller Geistlige vare tilforordnede, medens

de tilkaldte Bisiddere kun vare Mænd, som kunde have Deel i den borgerlige Retspleies lavere Instants, Bythinget. Her kunde kun være Spørgsmaal om Sager, som laae indenfor denne Rets Omraade, nemlig Ære og Eiendom eller Besiddelse, og saaledes angiver ogsaa Dommen selv Stævningens eller Anklagens Indhold. Det var et ganske andet Slags Domstole, for hvilke Lærdomme og kirkelige Forseelser maatte paakjendes: da Erkebiskoppen senere i Kraft af samme Reces begyndte at forfølge skaanske Præster, lod han dem indstævne for Capitlet og dømme for Overtrædelser af Kirkens Love¹⁾. Men for Rigsraadets Retterthing kunde af kirkelige Sager kun den ene føres frem om lovlig eller ulovlig Besiddelse af Kirkerne.

Naar der nu alligevel i Dommen er indløbet et Stykke om et theologisk Lærepunct, kan det nok lade sig forklare, naar det betragtes som liggende udenfor den egentlige Retsact og kun som et Indskud, Tausens Venner have indbragt, fordi det var nyttigt og fordeelagtigt for ham; men altsaa ikkun, naar det har havt det positive Indhold. Thi vi vide fra andre Sider, som det nærmere skal paavises i det Følgende, at denne Retssag udviklede sig til en theologisk Disputation, tildeels ifølge Sagens Natur, eftersom baade de paaklagede Æresfornærmelser og Overtagelsen af Kirkeembedet væsentligt afhængte af den christelige Berettigelse, tildeels fordi en videregaaende Bestræbelse fra de Catholskes Side benyttede Leiligheden til at forsøge en Forkjættrelse. Naar da under disse Forhandlinger et enkelt Punct af det, som blev aabenbare

¹⁾ Saaledes de Tre, om hvilke *Peder Lauridsens Expostulatio ad Canonicos Lundenses* handler; de bleve dømte, fordi de administrerede Nadveren sub utraque, forkastede nogle af Kirkens Sacramenter, og fordi de havde giftet sig.

rørt,» havde et betænkeligt Udseende, men opløste sig paa den meest tilfredsstillende Maade, kan man ikke finde det besønderligt, om *Tausens* Venner have forlangt baade Beskyldning og Forsvar indlemmet i Dommen, for saaledes at see det constateret, at han ogsaa i det Punct førte en ægte luthersk Lære. Derimod kan dette Stykkes Optagelse i Dommen ikke forklares, dersom hans Bekjendelse skulde have lydt som i *Hvitfeldts* Aftryk, undtagen man vil statuere, at han blev stævnet og dømt af Rigsraadets Retterthing for et Lærepunct, hvilket er i Strid med de Forhold, under hvilke Dommen blev afsagt, og med Domslutningens egen Taushed om den kjætterske Lære og Bekjendelse.

2.

Historiens Vidnesbyrd.

Hvorledes *Tausens* Domfældelse har været forstaaet af de handlende Personer og Samtidige, vil dernæst være et Moment til at danne vor Mening om dens Indhold. Betragtedes den som en Dom over en Kjætter, der førte en Lære, som baade Lutheraner og Catholiker fordømte? eller betragtedes den kun som en Dom, der fjernede en Uberettiget eller borgerlig Strafskyldig fra hans Embede?

Neppe var den Maaned forløbet, der var sat ham som Frist, inden *Hans Tausen* blev gjenindsat af den samme Biskop *Rønnow*, der havde anklaget ham og faaet Dom over ham, alene paa Vilkaar, at han ikke maatte føre Skjends-Ord og Tale mod Bispen, Prælater og Præster, og skulde være Biskoppen hørig og tro som hans Prælat, men iøvrigt prædike Guds Ord rettelig og klarligen — uden at der er Tale om nogen Vildfarelse eller anstødelig Lære,

som han skulde tilbagekalde eller afholde sig fra¹⁾. Hvor- megen Vægt man end vil lægge paa de truende Forhold og personlige Indflydelser, saa maatte det dog være umu- ligt baade for en Biskop at indsætte og for Rigets Hof- mester at fordre indsat en Mand, der ved Rigets Høieste- ret skulde være dømt for aabenbar Vranglære, endog uden nogen Tilbagekaldelse: men den heftige Stridsmand og Frimenighedens Præst kunde de vel indsætte, naar han forpligtede sig til Fredsommelighed og Underkastelse under den geistlige Øvrighed, om endog det stræng catholske Parti maatte ansee det for en utilgivelig Svaghed og Lige- gyldighed for det kirkelige Lærebegreb²⁾, og Rønnow selv fandt det nødvendigt at betrygge sig ved et formeligt Til- sagn om Rigshofmesterens Beskjærmelse, idet han brød med Herredagens Grundsætninger. De, som mene, at Tausen blev dømt for sin Bekjendelse, have følt Savnet af den fornødne Gjenkaldelse³⁾, men ligesom Historien ikke kjender den, saaledes stadfæster *Tausens* Revers til Bi- skoppen paa det Klareste, hvad de handlende Personer betragtede som Processens Kjerne og Dommens Indhold. Det hedder i denne: «efterdi jeg mig udi nogen Brøst og Forsømmelse forseet haver imod værdige Herre Hr. Joa- chim Rønnow, og Hans Naade *derfor* mig for Danmarks Riges Raad haver ladet kalde udi Rette, saa blev mig til- dømt og forlagt at vige Kjøbenhavn og Sjællands Stift» —

¹⁾ *Tausens* Revers til Biskop Rønnow og *Mogens Gjoes* til Samme. *Hvitfeld* Bl. C.

²⁾ Dette er den skibyeske Chronikes Kritik over Rønnows Handling. *S. R. D.* II, 593.

³⁾ *Lintrup vindiciæ pro Dania orthodoxa Masii*, 1692, p. 81 yttre den Formodning, at Tausen har tilbagekaldt, og hos *Mollerus Cim- bria literata* t. 2, 887 bliver det en Kjendsgjerning!

Ord, som tydelig udelukke, at han skulde være stævnet eller dømt for en særegen anstødelig Lære.

Af samtidige Historieskrivere kunne vi naturligvis ikke her paaberaabe os den *skibyeske Chronike*, da det er dens Troværdighed i dette Punct, der benægtes. Et andet Øienvidne har derimod efter faa Aars Forløb beskrevet denne Dags Optrin, saaledes som de stillede sig for den Fremmede, der betragtede, hvad der foregik, udenfor Retssalen. *Reimer Kock*¹⁾ omtaler det hele Foretagende som en Begyndelse, Rigsraadet gjorde til at drive de evangeliske Lærere og Prædicanter, som Kong Frederik havde begunstiget, ud af Riget; derfor kaldte de Hans Tausen for sig, men Kjøbenhavnernes Holdning var dem for fast og truende; Rigsraadet og Biskopperne saae sig nødt til at opgive dette Foretagende og lade Prædicanten blive²⁾. Det er klart, at

¹⁾ Om hans Chronike see *Pall. Müllers* anførte Studier i dette Tidsskrift. 1. Bd.

²⁾ Det hele paagjældende Stykke af denne utrykte Historie, S. 411—13, hvilket jeg skylder Bibliothekar *Bruuns* velvillige Meddelelse, lyder saaledes:

Auerst de Rickessrath giengen de wile mit 2 wichtigenn stückenn vm. Thom erstenn bearbeideden vnd trachten se mit allem ernste wo se de Euangeliske Lerer vnd Predicanthenn, So Ko. fred. ane willen vnde vulborch D. bischoppe vnuud des Rickessrads hadde nicht allene tho Copennhagenn men oock auer dat ganntze Ricke ingeföreth wo se de mochtenn vt dem Ryecke quith werdenn derhaluen se tho Copennhagen vp Johannes einen Predicanthenn mit Namen M. Johann Thawsen vp dem Radthuse vor sick heddenn und gedachten dennsuluigenn ghodenn man vm dat Leuenth tho bringenn vnd also de Euangeliske Lere vth der Stadt vnuud dem Ricke tho bringenn duth dede denn Börgern tho Copennhagen gantz wee ein ider rustede sick in sinem Huse also he idt ghenen vnd nemen wolde Wennthe se wusten ein Rickessrath wurde idt bi den Predicanthenn nicht bliuen lathenn sunder wurden oock ere tirannie an velenn börgern bewiseth hebben derhaluen quemen oock vel ahnn Jurgen Wullenuuer begherden ghoden Raedt. Jurgen Wullenuuer sannde balde ahn de lubb:

denne Forfatter kun seer en Indskriden mod Tausen som luthersk Præst i Almindelighed, ikke som Den, der anklagedes for en særlig anstødelig Lære.

Et andet samtidigt Skrift kan jeg med Hensyn til det specielle Spørgsmaal om Tausens Erklærings Indhold ikke forbigaae med Taushed, skjønt det formedelst sit Forhold til den skibyeske Chronike maa synes at underligge samme Dom. Det er den forkortede eller omskrevne Bearbejdelse af den skibyeske Chronike, som er trykt i *Ludewigs reliquiæ manusc. t. IX*. Vi maa lade det fuldkommen uafgjort, i hvilket Forhold den egentlig staaer til Povl Eliesen og hans store Chronike, aldenstund Prof. *Pall. Müller* endnu ikke har seet sig istand til at oprede det¹⁾; men det synes utvivlsomt, at den, som har skrevet den korte Extract af Beretningen om Tausens Proces, ikke kan have vidst Noget om, at Tausen havde aflagt en zvingliansk Bekjendelse og derfor var bleven dømt. Ved at gjentage den skibyeske Chronikes Ord om denne Retsact, tilføier han: «ut fertur» ved Ordet convictus, idet han skriver: Joh. Taus. in jus vocatus convictusque, *ut fertur*, atque exilio

Schepe geboth dadt de Lanndessknechte vnd Bosslude mit erer wero by x: xij spildern kamen tho Copenhagen in Jodoch also dat se vor dem Radthuse quemen dar de Rickessrath sampt den Bischoppen werenn vör auer scholden ghan aldus quemm auer 2000 Manne binnen Copenhagen eer sick de Rykessrath dar vor hödde, also auerst de Rickessrath vnd bischop duth vörnemen, hebben se ere vornementh augegheuen vnd denn Prediger bliuen lathenn de ganntze Stadt vrouwen vnd menner hedden sick vp dath olde marketh vorsamleth vnde woldenn seen wo idt erenn Predigher ginge vnd so denn Pred. were wes quades wedder varen vann dem Rickessrade hedde nemanth dar van gekammen wenn the wo de gemene man den Rickessrath vnde intsundrighe de bischoppe vnd ere Mönneke grötede also se vann denn Radthus quemen dath hebbe ick mit minen oren gehört vnd mit minen ogen geseen.

¹⁾ Sammes Studier i dette Tidsskr. 1. Bd. S. 5.

condemnatus est. Saaledes som dette Ord convictus staaer i den store Chronike, kan det vel ikke forstaaes uden om Beskyldningen for Æresfornærmelsen, thi Chroniken fortæller, at han fragik alt, hvad der vedkom Læren; men naar det her, for at formilde Beretningen, gjøres tvivlsomt, om han ogsaa virkelig blev overbeviist, maa det i Tanken være henført til de disputable Ting; men da kan det kun stilles tvivlsomt i det Tilfælde, at han ikke har aflagt nogen kjættersk Bekjendelse, formedelst hvilken han blev dømt. Enten det nu er Povl Eliesen selv eller en Anden, der har gjort dette Udtog, slutte vi med Føie, at det ikke var i den Tids Bevidsthed, at Hans Tausen selv havde gjort en Bekjendelse, for hvilken han blev dømt.

I det Hele er den Taushed, der hersker i al Historien gjennem det hele 16de Aarh. om denne mærkelige Bekjendelse, et meget talende Beviis imod den. Det vilde lidet stemme med den *skibyiske Chronikes* Character at fortie den ved en forsættlig Løgn; thi det glødende Had til Tausen vilde have fundet en Tilfredsstillelse i at fremdrage et Kjætterie, som gik langt videre end hvad vi andetsteds see Povl Eliesen regne til Lutheranismen¹⁾, og det bittere Had til Rønnow vilde have kunnet tilfredsstille sig end mere, dersom han kunde siges at have gjenindført en for saadant aabenbart Kjætterie fordømt Mand. Hadet nøies med at laste, at den lutherske Præst blev gjenindsat tiltrods for Rigsraadets Dom. *Tausen* vedbliver at staae i den meest uindskrænkede Anseelse, stillet paa de betydeligste Poster ved Kirke-Ordningen, i Roeskilde

¹⁾ Han skriver i Malmøbogen, at Lutheranerne vare enige med de Catholske imod de Zvinglianske, see nedenfor.

og Kjøbenhavn, bliver 1542 Biskop, og intet Ord forlyder om nogen Betænkelighed¹⁾.

Selv *Arild Hvitfeld*, der meddeler Dommen med det mærkelige «ikke», har ikke opfattet Dommen som begrundet paa hans Bekjendelse. Han seer i Tausens Proces som Reimer Kock blot det mislykkede Forsøg paa at fortrænge de lutherske Prædicanter, og Den, som forfattede Registret til Folioudgaven, forstod hans Beretning saaledes, at Tausen blev «dømt for sin publicerede Bog mod Bisperne.» Hvitfeld synes slet ikke at have havt Øie for Betydningen af Tausens Erklæring — et Beviis for, at der ikke i den historiske Bevidsthed levede nogen Tradition om hans Zvinglianisme²⁾, eller ogsaa maaskee et Beviis for, at han selv har læst Tausens Erklæring uden det «ikke»,

¹⁾ En ny Grund til, at han ikke blev Biskop strax, er angivet af *Rørdam* (i Ny Kirkeh. Saml. S. 22) nemlig hans politiske Stilling ved Kjøbenhavns Overgivelse, ifølge hvilken han maatte amnesteres; men jeg betvivler dog, at der lagdes saamegen Vægt paa denne Omstændighed; Mst. *Jørgen Jensen Sadolin* fik et lignende Beskjærmelses-Brev (*D. M.* 3 R. VI, 45) og blev dog Biskop strax.

²⁾ I *Hvitfelds* Text er der ved det her omhandlede Sted af Dommen tilføiet i Randen: «Papistiske Mening om Sacramentens urette Brug» — som om de Ord om Monstrants og Pixis vare de mærkeligste i Bekjendelsen. Man maa antage, at dersom han har læst det omtvilede «ikke» i sin Afskrift af Dommen, har han troet deri at see en god protestantisk Bekjendelse imod de papistiske Misbrug; thi det er fuldkommen vist, at Tausen kunde have erklæret det, som opbevares i Montrants og Pixis, for ikke at være Jesu Legeme og Blod; men for en nærmere Betragtning kan denne Opfattelse, som ogsaa endnu har Medhold (dette Tidsskr. I, S. 51) ingenlunde bestaae, da det ikke alene er Elementerne efter Handlingen, der tales om, men ogsaa det Brød og Vin, «som en christelig Præst consecrerer og vier», altsaa Elementerne under Handlingen. Tausens Erklæring bliver zvinglisk, dersom hiint «ikke» er rigtigt, og det stod klart for ham selv (s. nedenfor).

som hans Aftryk nu frembyder¹⁾. Skrivfeil og Trykfeil i Documenter ere ikke sjeldne hos Hvitfeld.

Endnu *Conrad Aslac* (Axelsen) gjentager i sin Reformationstale 1617 Hvitfelds Fortælling, at Forfølgelsen af de lutherske Præster begyndte med Tausen, uden at omtale hans Lære om Nadveren. Men paa denne Tid kom den ind i Historien. *Niels Krags* endnu dengang utrykte Christian den Tredies Historie bliver vel endnu staaende ved, at han blev stævnet, fordi Biskopperne i Tillid til den nye Reces vilde fjerne de ukaldede Prædicanter, og han fortæller ikke, at han blev domfældt for nogen særegen Lære; men ligesom det er klart, at han har havt Herredagsdommen for sig (formodentlig i Hvitfelds Aftryk af 1595), saaledes lader han Tausen holde en Forsvarstale, hvori han lader ham erklære sig om Nadveren endnu haardere end i Dommen selv, dog, som det synes, betragter han det kun som en Protest mod catholsk Kirkelære²⁾. Det var forbeholdt *H. P. Resenius* at bringe Fortællingen i Stiil. I sin *Lutherus triumphans*, ved 1533, beretter han, at Povl Eliesen beviste udaf en dansk Bog af Tausen, at han holdt med Zvinglianerne og nægtede Jesu sande Legemes Nærværelse i Nadveren, og at han derfor blev dømt i Landflygtighed³⁾ — en Beretning, der vel indeholder næsten lige-

¹⁾ I saa Fald kunde Rand-Anmærkningen betegne hans Forundring over Reformatorens Tilnærmelse til catholske Meninger.

²⁾ Sub specie panis et vini in missa a sacerdote consecrati non latere vel includi corpus et sanguinem Dominicum, nec areulo vel pyxide. fol. 18. Han giver intet Andet, end hvad Hvitfeld har, og er ikke engang ganske noiagtig deri. Saaledes lader han Tausen foruden Skriveren give •Bogtrykkeren• Skyld for det paaklagede Ord, skjønt det var en haandskreven Bog.

³⁾ *Luth. tr.* K. 6. Tausanus, quem ex ipsius libro Danico probarat idem Paulus cum Zvinglianis facere et negare præsentiam veri

saa mange Feil som Ord¹⁾, men dog blev gjentaget i *As-lacs Chronologie*, som 1621 fœiedes til hans Reformationstale²⁾, og har beholdt sin Plads i Historien, om man endog

corporis Christi in Sacramento coenæ Domini, ut condemnatus propterea excedere jussus est.

¹⁾ Det var ikke af en Bog, men af hvad han havde skrevet og talt, at der hentedes Beviis for, at han havde gaaet den hellige Nadvere for nær; Bekjendelsen var ikke aftvunget ham ved Beviser udaf en Bog om Nadveren, men fremkom som en fri Udtalelse; det var ikke for denne Lære, han blev dømt, Landflygtigheden var ikke den væsentlige Straf, men Afsættelsen fra Embedet. Dersom *Resen* har havt andre Kilder (som Prof. *Pall. Müller* mener S. 52) end netop de to private Breve, som vi senere skulle omtale, saa har han ikke havt gode Kilder, hvilket han da ikke heller havde i dem.

²⁾ Hvor fremmed og uforstaaet denne nye Kundskab der er anbragt, er klart. Det hele Aars «Kirke-Chronike» lyder nemlig saaledes:

•M. Hans Tausøn prædiker frit Evangelium i Sjælland.

Bisperne klage offuer Lutheranerne, meest offuer M. Hans Tausøn.

M. Hans Tausøn forvisis Landet. Huor efter de Lutherske Predicanter bleffue forfulde i Skaane oc andensteds.

M. Hans Tausøn kommer til sin Bestilling igjen.

M. Hans Tausøn dømmis, fordi hand nectede Christi nærværelse i nadveren. Men hand kom til naade igjen.

Det kan neppe miskjendes, at hele Aarets Historie allerede var afsluttet, før den sidste Antegnelse kom til: Tausen betragtes deri alene som Luthersk Præst, der prædiker, landsforvises og gjenindsættes, ligesom Andre bleve forfulgte andensteds for Evangeliets Skyld, ganske som i Jubeltalen selv. Men saa kommer en ny og ingenlunde vel passende Oplysning bag efter, naar det tilføies, at han dømtes for en særlig Lære, og hvad der alt var anført, at han kom til sin Bestilling igjen, gjentages nu i den sønderlige Form, at «han kom til Naade igjen»; man spørger billigen, hos hvem han kom til Naade? hos Biskoppen, som modtog ham uden al Tilbagekaldelse af Kjætterie? hos Dommerne, Herredagen, som var opløst strax efter Dommen? Historien kjender ingen Naade, men kun Folkets og Magnaternes Villie som den Magt, der bragte den afsatte Lutheraner tilbage til sit Embede.

ofte er gaaet let hen over denne Erklæring som en Indsigelse mod den catholske Transsubstantiation alene¹⁾.

Efter denne Oprindelse vender det Spørgsmaal tilbage, om ikke den hele Beretning skyldes en Feilskrift eller en Trykfeil i Hvitfelds Aftryk af Dommen? Den almindelige Historie tilsteder det fuldkomment²⁾; vi skulle nu see, hvortil Reformationens Literair-Historie fører.

3.

Literairhistorien.

Reformationstidens Literairhistorie maa naturligviis kunne oplyse, baade hvilke Spørgsmaal der rimeligen kunde forelægges Hans Tausen, og hvad Svar han maatte give paa dem; men foruden dette, som tildeels allerede af Andre er paaviist, frembyder den ogsaa et enkelt Optrin i den polemiske Skriftvexel, der kaster et mærkeligt Lys over Forhandlingen paa Herredagen 1533.

Det ligger nær for vor Tids Bevidsthed at tænke os Kampen mellem Catholikerne og Reformatorerne om Naderen som en Strid om den catholske Transsubstantiation og derfor at vente dette Spørgsmaal forelagt Hans Tausen, hvorved hans Erklæring saa naturlig maatte blive den benægtende, som Hvitfelds Dom indeholder. Men de strede ikke om Transsubstantiationen. De strede om dens Consequenter: Messeofferet, Enemessen, Forvaltningen sub una

¹⁾ Saaledes *Røn Tausens Levnet* S. 66. *Block Suhr Taus. Lev. S. XXXIV* og mulig *Hvitfeld*, s. ovenf. S. 31.

²⁾ Et Par private Breve, som kunne synes at indeholde Spor af denne Sag, har jeg ikke overseet, men de skulle blive omtalte nedenfor. Her kunde de ikke drøves uden altfor megen Vidtløftighed.

specie, Messestiftelserne o. desl., ikke om den Lærdom, der laae til Grund derfor. Naar det forholder sig, som den skibyeske Chronike siger, at det, som Hans Tausen fragik paa Herredagen, var lutter Ting, som han maatte lære, hvis han var en Lutheraner, saa tænktes netop Transsubstantiationslæren ikke indbefattet deri; thi *Povl Eliesen* har selv i sit Skrift imod Malmøbogen 1530 udtrykkelig erkjendt, «at Lutheranerne lære med den menige christen Kirke, at Christus Guds Søn er legemlig i Sacramentet og ikke aleneste kraftelige (virtualiter), og bevise det af Skriften»¹⁾. Hvad han i den Henseende fandt at fordømme, var kun Sacramenterernes, Zvinglis og Oecolampadianernes Lære, og i denne Fordømmelse stemte de evangeliske Lærere i Danmark ganske med de Catholske. Det Dybeste Polemiken trængte ind i Sacramentbegrebet, var til det Spørgsmaal, om Sacramentet (ikke dets Elementer, men hele Handlingen) med Rette kaldtes et Tegn, som de Evangeliske pleiede at kalde det, det synlige Tegn eller Pant, hvormed Gud stadfæstede Evangeliets Tilsagn. *Povl Eliesen* bestred allerede 1530 denne Læreform²⁾; men han er selv ingenlunde langt fra den, naar han vilde agte paa de Evangeliskes Forklaring, at de meente et saadant Tegn, som fører med sig hvad det betegner³⁾; kun vilde han hellere forbeholde Ordet Tegn for Elementerne alene og sagde, at Sacramentet bestod af tre Ting: Ordet, Tegnet og Troen⁴⁾; men da begge Parter indrømmede, at Tegnet i Nadveren indeholdt det, som det betegnede, var der i dette Sacrament ikke nogen egentlig Modsætning tilstede.

¹⁾ *Sechers* Udg. af *Povl Eliesens danske Skrifter* S. 383.

²⁾ Smstd. S. 408.

³⁾ *Tausens* Svar til Lect. *Povl. H. 2.*

⁴⁾ Mod *Malmøbogen* a. St. S. 494 fgg.

Særlig har *Hans Tausen* fremstillet sin Lære om Nadveren i sit Skrift mod Povl Eliesen i Aaret 1530 i den fuldkomneste Overeensstemmelse med det lutherske Lærebegreb, saavel i Henseende til Sacramentbegrebet i Almindelighed som i Henseende til Forestillingen om Christi Legemes og Blods Nærværelse i Elementerne. Han hævder ikke alene Sacramentets Uafhængighed af den Forvaltendes Tro, som Povl Eliesen uforsigtigen var kommen til at berøre; men ligesaa meget dets Uafhængighed af den Modtagendes Tro, saa at der er for ham en *communio indignorum*, hvorved der begaaes en fordømmelig Synd. Sacramentet staaer paa Guds Ord alene, og naar dette ikke høres lydeligt (som i de Catholskes tiende Messe), kan ingen vide, at der er Andet paa Alteret end Brød og Viin, som alene sees, indtil Herrens Ord som en yppere Læremester kommer til og lærer os, at der er noget Andet under samme Brød og Viin, end vi med Skjel (Fornuft) og Sind (Sandser) begribe kan. Vi tilbede det Hellige i Sacramentet, fordi vi høre Guds Ord, og »Jesus med egne Ord beskeder (melder, forklarer at være) sit Legeme og Blod i det hellige Sacrament paa Alteret usynlig, ubegribe- lig, os til at æde», og fordi »Gud der kundgjør os sin besønderlige Nærværelse»¹⁾. Hvorledes han betragtede sit

¹⁾ For de theologiske Læseres Skyld tillader jeg mig at udskrive nogle Steder af den Bog, hvoraf et af de faa originale Exemplarer findes her i Odense i *Karen Brahes* Bibliothek: *Hans Tausens Suar til then falske oc vchristelige vnderuising, som Lector Powell skreff til Raadet i Köbenhavn*, skrevet i Nov.—Dec. 1530. •Thersom vore sacramenter skulle saa flagre oc være oc icke være efter presternis tro oc vantro, tha motte thet være løse oc arme sacramente. Siger ey S. Augustinus om sacramenter: Naar ordet kommer til elementet, tha worder sacramentet? thet staaer paa Gudz ordt, att elementhet scal vorde andet end thet er y seg selff, oc icke paa prestens person, om han tror eller ey. — Judas

Forhold til den zvingliske Nadverlære, fik han Leilighed til at udtale i en Efterskrift, da Modstanderen havde fundet for godt at kaste en løs Beskyldning for denne Vildfarelse paa ham. Han erklærede denne Beskyldning for «en stor skammelig og skadelig Løgn, der paadigtes ham, som om

war oc mett, han nødet oc mett the andre, therfore lydde each Christi ordt (thet giører etc.) til hannem, saa at thesom han hagde leffuet oc hans forrederi hagde bleffuet vrøbt oc han haffde handlet Gudz ordt efter then tiidt, tha hagde han saavel sacreret oc giørt christen menneske nog met thet hellige sacramente som Peder. — Therfor ligger oss hundrede tusinde sindhe mere magt paa, att acte ordene, met huilcke Christus haffuer indsett thete sacramente end then persone som entheu giffuer eller tager, thi thenne Sag staar paa ordet oc icke paa nogen mandz hellighed oc verdighed. See, siger ey St. Paulus, att then er skyldig emod christi legeme oc blod, som annamir thete sacramente vuerdelige, ja end saa vuerdelige, at han giør en fordømmelig synd thermet. — Hvi sekulle man tha ey maa tvile oc bære misloffue paa Eders Brød oc Wiin (efter den tiende Consecration), efftherthy man er icke viss, om Gudz ord er ther mett eller ey? Nu seer ieg brød oc win paa Alteret, ieg fol, lueter oc smager eckon brød oc wiin, therfor troer ieg att være brød oc wiin, thy mine sind lære mig thet oc icke andet, oc ved then lerdom bliffuer ieg fasth, indtil ieg foer en yppere Læremester, thet er Gud met sitt ord, som lærer mig, att ther er noget andet vnder samme brød oc win, end ieg med skiel oc sind begribe kan (Bl. F.—G.). Saa falldhe wy neder for Gud oc tilbede y sacramentet icke thet, som wy see, thi thet er win oc brød, men thet som wy høre om, at J. C. haffuer aff Gudz runde barmhertighed giffuit sitt legome oc blod til alle synders forladelse oc met egne ord beskeder samme legome oc blod i thet hellige sacramente paa alteret usiunlig oc vbegribelig oss til at æde. — Icke haffuer jeg eller nogen aff mine metarbeydere met mitt wid talt saa om thete hellige sacramente, att mand maa ey beuisett heder eller ære oc met en sand mening tilbedet, helsth forthy Gud er ther selff neruerende mett sitt hellige ord, hvileket wy met Gud altidt oc huer stedt sculle tilbede oc hoss alle creaturer, ther som han met beskene ord kundgiør oss sin besynderlige neruærelse (Bl. E. 4). — Sacramentet er ett tægn, som fører mett sig lige thet samme som thet betegner, att vnder thet siunlige brød oc win annammiss Jesu Christi sande legome oc blod. (Bl. H. 2 vers).

han skulde være i den forgiftige Mening og bespottelig sige, at christelige Mennesker ikke skulde vente sig Andet i Sacramentet end et Stykke Brød og en Slug Viin»; han saa deri et Forsøg paa «at føre en fattig Mand fra Agt og Ære ved Løgn og Herrenskeed», og beraabte sig paa sin Prædiken og sine Skrifter¹⁾.

Det er saaledes utvivlsomt, at den Anklage, der omtales i Dommen, ikke kan have angaaet en almindelig luthersk Lære som Forkastelsen af Forvandlingen i Nadveren, der aldrig blev discuteret mellem de stridende Parter, men maa have angaaet den zwingliske Lære om Nadverens Elementer, for hvilken *Hans Tausen* allerede engang var bleven beskyldt, og som ogsaa var egnet til at fælde ham ikke blot i de Catholskes, men ogsaa i de Evangeliskes Øine. Men var det denne Beskyldning, der mødte ham paa Herredagen, saa see vi ogsaa, hvad hans Svar maatte blive. Man maatte næsten undres over, at den kunde reises, men den litteraire Polemik giver os Forklaringen.

I den store Kamp om Messen, der gik for sig efter Herredagen 1530, da Københavns Borgere tiltvang sig evangelisk Gudstjeneste og Messernes Ophør i alle Sognekirkerne, vide vi, at *Povl Eliesen* i Efteraaret 1530 tilsendte Københavns Magistrat et Skrift om den hellige Messe, i Manuskript, ledsaget af et Brev, hvori han bl. A. begjærede, at de vilde lade deres Prædicanter, navnlig *Hans Tausen*, give Tilsvar. Magistraten fulgte denne Opfordring, og *Tausen* overgav Magistraten sit Modskrift kort før Juul 1530, ligeledes haandskrevet. Indholdet og den Begivenhed paa tredie Juledag, der var ligesom et Svar i Gjærning til Messens Forsvarer, vedkomme os ikke her.

¹⁾ Efterskriften til hans Svar til Lector Povel, Midsommer 1531.

Men Magistraten tilstillede Povl Eliesen sin Prædicants Svar, naturligviis i en Afskrift, for selv at beholde Originalen. Men om Foraaret 1531 udgav *Povl Eliesen* sit ovennævnte Skrift i Trykken, og nu ledsagede han det med en Efterskrift, som var rettet imod Tausens ham meddeelte Tilsvar¹⁾. Paa 3 à 4 Ark udøste han deri sit bittere Had over den seirrige Modstander, og her var det, at han fremkom første Gang med den Beskyldning, at Hans Tausen havde gjort sig skyldig i den Vranglære, at Elementerne kun vare Brød og Viin, og at Sacramentet var et blot og bart Tegn. Hans Tausen udgav da i største Hast den ene Halvdeel af sit Tilsvar til Kjøbenhavns Magistrat, og dette ledsagede han med en Efterskrift paa 4 Sider, i hvilken han beklager sig over Povl Eliesens Forhold at skrive offentlig mod et utrykt Indlæg og især over den grundløse Beskyldning for den forgiftede Lære i de Ord, som allerede ovenfor ere anførte, hvorhos han erklærer, at «under det synlige Brød og Viin annammes Jesu Christi sande Legeme og Blod²⁾». Men tillige foreholder han nu deri Povl Eliesen den uredelige Fremfærd, at han havde tillagt ham et Ord, det Ord «ikkun», paa et Sted, hvor han ikke vedkjendtes det, nemlig at han skulde have skrevet: at det, vi see, er *ikkun* Brød og Viin³⁾. I Sammenhængen, hvor Talen er om Tilbedelsen i Nadveren, gjør Ordet i sig selv ikke meget til Sagen; thi man kan vel sige, at det, der falder for Synets Sands, ikkun

¹⁾ Bogen, som endnu var til i forrige Aarhundrede, ansees nu for tabt. (Min *Paulus Elise*, S. 233, el. N. H. T. 2. Bd., S. 463).

²⁾ Den ovenfor omtalte Bog, Bl. H. 2 vers.

³⁾ «Men forthi ieg sagde, att thet vy see, er brød oc vin, tha lægger han mig ther ett eckon til, ligesom ieg sculle mene, ther indthet andet att være end thet samme.» (H. 2).

er Brød og Viin, uden at nægte, at det i sig selv er mere, og naar man læser Meningen til Ende, vil man finde, at han ogsaa virkelig lærte, at Guddommen paa en særlig Maade der var nærværende, usynlig og ubegribelig¹⁾; men for en fjendlig Læser var det altid et velkomment Slagord, dersom det virkelig stod der. Vi have intet Gjensvar fra Lector Povels Side, han var dengang draget til Jylland og afventede i Stilhed de forandrede Tider, da Lutheranernes Beskytter, Kong *Frederik*, efter Naturens Orden skulde afgive Magten i andre Hænder: han taug i de tvende Aar, men han glemte neppe denne sidste Skriftvexel, især dersom han kunde bevise, at Ordet dog havde staaet der.

Skulde vi nu ikke netop paa Herredagen 1533 have den selv samme Sag for os igjen? *Tausen* skulde have «sagt og skrevet», ikke trykt, nogle Ord, som gik «den hellige Nadvere for nær»; det bevistes da med tvende hans (skrevne) Bøger, af hvilke den ene var afskrevet efter en, han selv havde gennemseet og corrigeret! Er det ikke, som om vi see *Povl Eliesen* staae med sin Afskrift af *Tausens* Tilsvær og med Magistratens Original, for at bevise, at Ordet *ikkun* stod der dog trods al Benægtelse? *Tausen* havde bona fide nægtet at have skrevet dette Ord, idet han holdt sig til sit eget Exemplar: saa han sig nu overbeviist om, at Ordet ikke med Urette var ham tillagt, kunde han kun ansee det for en «Skriveres Forsømmelse, ifald der deri var noget Anstødeligt», hvad han ganske rigtig kunde drage i Tvivl, naar man ikke blev hængende i det blotte Bogstav. Alt passer saa fuldstændigt, at man neppe kan betvivle, at det var det gamle Stridspunct, som

¹⁾ Dette «ikkun» maa nemlig antages at have være indskudt i det ovenfor S. 37 Note anførte Sted Bl. E. 4. «Vi falde ned for Gud og tilbøde i Sacramentet ikke det, som vi see, thi det er (ikkun?) Viin og Brød».

Povl Eliesen nu fremdrog, da han endelig saae Tausen stillet for Dommere, som mulig vilde tage Beviset for fyldest.

At *Povl Eliesen* selv iøvrigt har tillagt Anklagen anden Betydning end en Slags Opgjørelse af et gammelt Mellemværende, kan ikke antages, da han vidste, hvad Luthererne i denne Henseende lærte; men paa Dommerne og Tilhørerne maatte det dog gjøre et ikke ringe Indtryk, at der saaledes kunde føres et tilsyneladende haandgribeligt Beviis for en i Alles Øine formastelig Mening, og skjønt Tausen fralagde sig Ordet, kunde der dog nok behøves en uforbeholden aaben Erklæring for at hæve enhver Tvivl. I hvilken Retning den maatte og alene kunde gaae, er utvivlsomt baade ifølge *Tausens* Fortid og ifølge den Dom, han sit hele Liv igjennem fældte over Sacramentskjændere: han kunde umulig udsige Andet 1533, end hvad han havde udtalt i selv samme Anledning 1531¹⁾ og ofte senere gjentog²⁾, og derfor kunde hans Tilsvær til en Beskyldning for denne Vildfarelse aldrig lyde anderledes, end at han maatte bekjende og tilstaae Brød og Viin at være sandelig Christi Legeme og Blod, eller at være hans sande og værdige Legeme og Blod.

Skulde det synes Nogen, at han gik for vidt ved at erklære, at det ogsaa var det, som den romerske Kirke satte i Monstrants og Pixis til senere Benyttelse og Tilbedelse³⁾, maae vi bemærke, at han allerede under Messestriden 1530 havde udtalt sig meget skaansomt mod denne Opbevaring af Hostien og egentlig kun indvendte imod den, at den ikke havde Guds Ord for sig, som lød paa at

¹⁾ Ovenfor S. 39.

²⁾ *Rørdam* a. St., S. 10—11.

³⁾ Saaledes synes denne Betænkelighed at foresvæve Tausens Forsvarer i N. Kirkeh. Saml. 3, 19.

æde det, ikke at gjemme det¹⁾; men derimod aldeles ikke fremhævede, at de indviede Elementer skulde efter Handlingens Slutning have tabt deres hellige Betydning, formedelst hvilken de i Handlingen vare Gjenstand for Tilbedelse, ligesom det overhoved længe var et blandt de Evangeliske ingenlunde klaret Spørgsmaal, hvad de skulde sige om de consecrerede Elementer efter Handlingen²⁾. *Tausen* kunde derfor godt indrømme, at det var Herrens Legeme og Blod, hvormed de Romerske dreve den Misbrug, som han i sig selv kun kalder uarsagelig α : uforsvarlig, fordi den savnede Skriftens Hjemmel; thi denne Erklæring var kun en Amplification af den første, at ved Consecrationen Christi sande Legeme var usynlig tilstede. Selv om der havde været forelagt ham det Spørgsmaal alene, om Hostien i Monstrantsen og Pixis efter Messen var Christi Legeme eller ikke, kunde han upaatvivlelig have svaret, at den er det, eftersom han selv kalder det en Misbrug af «Sacramentet» og siger, at det var at holde «Christi Sacrament» i Forvaring³⁾. Og dertil kom, at Tid og Sted vistnok indeholdt al Opfordring til at udtale Overeensstemmelsen med den gamle Kirke saa fyldigt som muligt, idet der kun handledes om Modsætningen til den

¹⁾ I Svaret til L. P. 1530 handler det fjerde Capitel om det Spørgsmaal, om Guds Legem skal strax annammes eller det maa gjemmes og tilbedes. Hovedpunktet deri er, at vi ikke sætte det op til Gjæmmelse for nogen Høitid eller Tilbedelse, «thi vi have der ingen Befaling paa.» E. 4. vers.

²⁾ *Luther* raadede til at fortære eller fordele hvad der blev tilovers, «for ikke at vække de farlige og anstødelige Spørgsmaal om den sacramentale Acts Ophør, i hvilke et Menneske vilde kunne gaae tilgrunde» (de Wette Luth. Brief 5, 573. 78); men han bifaldt ogsaa, at man brændte det (smstd., S. 777), hvilket naturligvis ikke kunde skee paa Stedet selv.

³⁾ Smstd. Bl. F. 4. vers.

zvingliske Lære; saaat der fra Hensyn til Ordenes Indhold Intet er til Hinder for at blive staaende ved det Resultat, som Literairhistorien i Samklang med alle andre Vidnesbyrd anbefaler, og for hvilket den saa mærkelig afslutter Beviisførelsen.

At *Resenius* og Andre efter ham næsten 100 Aar senere troede at finde Calvinisme i Hans Tausens literaire Efterladenskaber¹⁾, forklares let af de tvende Omstændigheder, at man da meente, at have opdaget, at han havde udtalt sig zvingliansk for Herredagen, og at Tausen som practisk Theolog i sine Prædikener stærkt fremhæver den aandelige Nydelse formedelst Troen, — en Talebrug, der var Reformationstiden ligesaa fortrolig, som den blev mistænkt i det 17de Aarhundrede²⁾. Men i en Postil skal man ikke søge Oplysning om en Mands theologiske Meninger, naar han har udtalt dem i theologisk Discussion, allermindst søge med en senere Tids ved subtile Undersøgelser skjærpede Øie. Det 16de Aarhundredes Literairhistorie kjender kun Hans Tausen som den lutherske Læres troe Forsvarer og Bekjender.

¹⁾ *Pont. Ann. Ecc.* III, 148. *Røn. a. St.*, S. 124—26.

²⁾ I Messebogen 1529 siges saaledes »at annamme aandelig med Troens [Mund Christi Legeme og drikke med Troens Læber og Mund Christi Blod», og paa den næste Side opfores Psalmen: »ved dit Hellige Legeme, det som af din Moder kom — hjælp os Herre af vor Nød.» *Tausen* talte selv om at »æde og drikke aandelig» i den samme Bog, hvori han, som ovenfor berørt, erkjender en usynlig, ubegribelig Nærværelse i Elementerne, og siger, at under det synlige Brød og Viin annammes J. C. sande Legeme og Blod. (Sv. t L. Pov. H. 2 vers.)

4.

Den skibyeske Chrønike.

Med dette Resultat af Undersøgelsen om Tausens Erklæring er det bedste Forsvar ført for den *skibyeske Chrønikes* Forfatter, forsaavidt som han beskyldes for vitterlig Sandheds Forvanskning ved at fortælle, at Hans Tausen fragik, hvad han blev anklaget for. Men vi vende os nu til denne historiske Kilde, dels for at tydeliggjøre os dens Forhold til det, vi hidtil have omhandlet, dels for at fuldstændiggjøre Billedet af det hele Optrin paa Københavns Raadhuus hin mærkelige Dag.

Det er baade af Modstandere og Forsvarere antaget, at den skibyeske Chrønike beretter om det theologiske Stridsspørgsmaal, vi hidtil have behandlet, i de Ord, hvormed den fortæller, at Hans Tausen blandt Andet nægtede at have lært, at den hellige Eucharistie ikke bør tilbedes¹⁾. Men Hostiens Tilbedelse var en Sag for sig, hvorom Tausen ikke kunde svare anderledes, end Chrøniken beretter²⁾, og derhos en Sag, der hverken kunde være meent med de Ord, Dommen omtaler at han «havde skrevet Alterens Sacrament for nær», eller kunde fremkalde det Svar, Dommen indeholder. Der er imidlertid intet Andet, hvorunder dette Punct kunde være meent, og da vi nu tør antage at vide, hvad det var, maae vi indrømme, at Chrøniken har forbigaaet det med Taushed. Skulde nu heraf udvikle sig

¹⁾ Saaledes forstaae baade Prof. *Pall. Müller* (a. St. S. 59—51) og Past. *Rørdam* (a. St. S. 19) Ordene: «negavit, se docuisse, sacram eucharistiam non esse adorandum»; den Ene finder deri den vitterlige Løgn, den Anden den sandfærdige Beretning om den Erklæring, Dommen indeholder.

²⁾ See hans Ord om Tilbedelsen ovenfor S. 37 Note og *Rørdam* a. St. S. 18.

en ny Anklage for uredelig Omgang med Sandheden? Vi mene det ikke. Thi efter det Udfald, Angrebet paa dette isolerede Punct fik, havde det meget lidet at betyde, og den hele Beretning i Chroniken er ingenlunde anlagt paa fuldstændig historisk Fremstilling, men bæres øiensynlig af to store Grundtanker, som Forfatteren vil belægge med talende Exempler. Han omtaler saaledes ikke en eneste af Biskoppernes Klageposter, for hvilke Tausen blev dømt og, som han siger, overbeviist⁴⁾, og saameget lettere kan man forstaae, at han ikke vilde fremhæve et listigt Anløb ved Siden deraf, især fordi det ikke engang kunde være ham behageligt at tænke paa, hvorledes det vendte sig til en Seir for Modstanderen.

Hvad han derimod efter en umiskjendelig historisk og med diplomatisk Nøiagtighed udført Beretning om Herredagens Regjeringsforhandlinger og nye Kirkelov (Rec. 3. Juli) vilde nedskrive til Overveielse for sine Læsere, var de to store Beviser, denne Herredags Behandling af Tausens Sag gav, først paa Biskoppernes Upaalidelighed og Pligtforglemmelse, dernæst paa Kjætteriets Magt over Folkets Masse, begge to Themata, til hvilke han ofte kommer tilbage. Det er hverken Tausen eller hans Forhold under Sagen, Forfatterens Lidenskab her vender sig imod; men han gløder af Harme ved at tænke paa, hvorledes Biskoppernes og navnlig Rønnows Svaghed tilintetgjorde Frugterne af den Smule Seir, der var vundet, og hvorledes de

⁴⁾ Det eneste, der kommer dem nær iblandt de Puncter, han opfører blandt Forhandlingsgjenstandene, er •at han havde talt ondt om Biskopperne, Præsterne og Munkene i hele Riget•; men som man seer, var denne Anklage langt mere udstrakt end den, de tilstedeværende Biskopper nedlagde for Retten, og er snarere en almindelig Bebreidelse for utilbørlig Stridsmaade.

kjætterske Borgere baade udenfor og indenfor Salen gjorde det umuligt at komme til en ordentlig og grundig Forhandling af den kirkelig theologiske Side af Sagen¹⁾. Naar

¹⁾ *Sc. R. Dan.*, hvor denne Deel af Chroniken læses 2, pag. 592—93, er saa lidet tilgængelig for Læsernes Fleertal, at jeg tillader mig at give det Fornødne Plads her: Adeo prævaluit Satanas in hoc regno Daniae, ut . . . adeo pseudoepiscopi, quales tum multi erant, a veris episcopis dissentirent. Episcoporum titulos, honores, pompas, salutationes, privilegia, immunitates, possessiones, prædia, fundos miro studio ambiebant multoque strepitu vindicabant, ab Episcoporum officiis prorsus alieni, qua re factum est, justo Dei judicio . . . ut adversus impiissimam Lutheranorum sectam nihil poterat serio definiri, quod unico tantum exemplo comperitum est. Victus enim regni magistratus improbis quorundam piorum efflagitationibus unum tantum diem dederunt causæ Lutheranorum, quo antesignanus ipsorum *Joh. Tausson* vocatus est, accusatus, auditus, convictus ac tandem, remissa sententia capitali, ex illo condemnatus, sed tanto vulgi insani Hauniensis tumultu et furore, ut de capite pene periclitarentur tam actores quam iudices. Adeo nec honos nec reverentia ulla habita est regni magistratui, in quorum etiam capita sediciosi hæreticorum vocibus conspiratum est. Interea levissimis rationibus acta est fabula adversus eundem *Joh. Tausson*, quandoquidem ad serium tantæ rei tractatum ob sedicionis periculum non est perventum. Accusatus enim in paucis articulis impie prædicatis clamabat ficta quadam simplicitate, se falso accusari, pertinaciter negans, se id docuisse ac prædicasse, quod etiam Lutheranorum testimonio aperte confessum est, tametsi nemo aperte reclamaret, ne viderentur esse conjurationis in factionem publice factæ transgressores: tantum valuit impietatis et perfidiæ vinculum, ut factionis professores nec faterentur verissima nec proderent falsissima, magno suarum conscientiarum detrimento. Qua re palam factum est, quam hæresis res sit vehementer periculosa, quæ non solum hominum mentes dementat, verum etiam plane execat. Nam quum negasset, se laudibus extulisse prophanationem sacrilegam templi Divæ Virginis, docuisse sacram Eucharistiam non esse adorandam, permisisse laicis judicium scripturarum, vetuisse plebi accessum templi Divæ Virginis, adeoque coegisse hominum conscientias ad consensum factionis, maledixisse episcopis, sacerdotibus ac monachis totius regni, aliaque multa, de quibus justissime accusabatur et sine quibus haud quaquam fuisset Lutheranus, habuit nihilominus ex astantibus civibus acclamantes testes eadem

man læser Beretningen med denne Forestilling, som den selv vækker, kan man saameget mindre forundres over, at den forbigaaer baade hvad Dommen indeholder og hvad der kunde være at sige om Tausens Forsvar, og hvilke enkelte Stridspuncter der forhandlede: Forfatteren iler hen over den egentlige Proces og har allerede afsluttet sin Beretning derom i de faa Ord: «vocatus est, accusatus, auditus, convictus ac tandem exilio condemnatus», hvortil han nu strax kunde have føiet den afsluttende Betragtning, som han tilsigtede, at alligevel lod Rønnow ham komme til Embedet igjen; men han standser for at medtage en Skildring af Kjætteriets forfærdelige Magt, som viste sig ved denne Leilighed. I raske Træk giver han et Billede af Situationen, og naar vi vide, at det er *Povl Eliesen* selv, der baade førte Ordet hiin Dag og det følgende Aar nedskrev dette, faaer man det Indtryk, at Alt hvad der skete ved denne Leilighed samlede sig for hans Tanke i eet irriterende Billede af en frugtesløs Anstrængelse mod

impudenter negantes, quæ ille prius negarat, non sine risu quorundam ex magistratu, qui ab eisdem civibus diversam relationem audierant, priusquam res ipsa ad iudicium pervenisset. Verum rebus impiis palam diversum testantibus, obstructa sunt ora loquentium iniqua, ac tandem lata in illum condemnationis sententia, qua perpetuo est damnatus exilio. Porro post mensis spatium secessit, ne videretur contemptu manifesto dare occasionem gravioris dissidii. Sed quum divertit ad Magistrum equitum D. *Magnum Gøye*, totius Lutheranismi propugnatorem in hoc regno, quo vocatus erat, illius interventu ejusque filiæ ab Episcopo adamatæ restitui meruit. Episcopus enim Roskildensis hæresi quam religioni addictior, utriusque, patris scilicet et filiæ, importunitate victus, non minus stulte quam temere contra decretum totius magistratus consensit, eundem *Joh. Tausson* esse in Haffniam remittendum. Estque mox remissus, quum vix quindecim dies abfuisset, posterioribus prioribus deterioribus factis. Hanc vero gravissimam injuriam mirandum est a magistratu regni fuisse toleratam.

en Mand, der sagde Nei til alle Beskyldninger og dertil havde stormende Bifald af de Omstaaendes Skare, medens ikke Een vilde vidne imod ham. Men dette Billede er saa forskjelligt fra Rigens Høiesteret, at det meget mere viser os en Religionsdisputation, der blandede sig med Retsacten. Vi ville forsøge at klare Billedet af den.

5.

Religionsdisputationen.

Den skibyeske Chronike er ikke den eneste Kilde, af hvilken vi vide, at en theologisk Forhandling fandt Sted ved denne Herredag. To samtidige Breve ere opbevarede, hvori der fortælles som Dagsnyhed, i det ene, at Hans Tausen var i Rette med Lector Povl Eliesen for Rigens Raad, i det andet, at disse tvende Mænd vare til en Disputation for alle Bisper og Prælater og Danmarks Riges Raad, Borgemester og Raad¹⁾. Det sidste, som hidrører

¹⁾ De vedkommende Stykker af disse Breve findes aftrykte i *Pall. Müllers* Grevens Feides Hist. 1. 112. Jeg tillader mig at aftrykke dem derefter. Den norske Biskop *Hans Ref* skrev under 2. August til Erkebiskoppen i Tronhjem, hvad han havde hørt fra Kjøbenhavn: •Mstr. Hans Tagesøn, ypperste Luthers Prædicant der i Byen, var udi Rette med Lectore Paulo Helix for Rigens Raad die lunæ post Canuti regis, og Mstr. Hans blev dømt til en Kjætter, Løgner, Tyv og Skalk, og med stor Bøn blev forlovet at blive der i Byen en Maanedstid og saa strax fare ud af Landet med sin Nonne. • Rigsraad *Knud Bilde* skrev under 28. Juli til sin Broder: •Maa Du vide, at Lector Povel og Mester Hans Markorsen, deres Predicanter her i Byen, vare til en Disputation for alle Bisper og Prælater og Danmarks Riges Raad og Borgemestere og Raad, og overvandt Lector Povel samme Predicanter udi mange Stykker, som han havde prædiket, baade om det hellige Sacramente og andet Bedragerie, som han havde prædiket her i Byen for fattige enfoldige og simple Mennesker, og maatte fornævnte Mstr. Hans rømme Landet. • Man seer, at de dog begge kun be-

fra et Medlem af Rigsraadet selv, benævner saaledes endog hele Acten som en Religionsdisputation; men vi tør neppe deraf udlede Mere, end at den theologiske Disputation var af et saadant Omfang og knyttede sig saa nær til Retsprocessen, at en Tilhører kunde efter sin egen Stemning regne den hele Forhandling for hvilken af Delene han vilde, og denne Brevskriver var en tro Tilhænger af det catholske Partie, der meente, at Tausen blev overvundet i mange Stykker. Men ingen af disse Kilder tilsteder os et nærmere Indblik i denne Disputations Forhold til Retsforhandlingen eller dens Hensigt og Virkning. Historieskriverne fra Reimer Kock til den nyeste Tid indrømme den egentlig ikke nogen Betydning i Dagens Optrin: de skildre, som ovenfor S. 28 berørt, det hele Foretagende som et Forsøg paa at sætte Recessen i Anvendelse til at fortrænge Tausen fra det selvtagne Embede i Kjøbenhavn, og naar de omtale, hvorledes Borgerne samlede sig væbnede og larmende udenfor Raadhuset, fortælle de, at Raads herrerne, som gik ud for at berolige dem, erklærede, at der ikke handledes om noget Religionsforbud, men kun om Biskoppernes Forlangende, at Præster ikke maatte tilrive sig Embeder til Trods for dem¹⁾; kun forsaavidt kan Religionssamtalen mulig skimtes i denne Beretning, som der siges, at Folket var bange for, at der skulde foretages Noget imod Guds Ord og Religionen, — en Frygt, som unegtelig kunde forøges ved Povl Eliesens Optrædelse. *Rese-*

trage Hans Tausen som luthersk Prædicant i Almindelighed, ikke som skyldig i Vranglære, og for en særlig anstødelig Bekjendelse har ingen af dem Plads.

¹⁾ Det er egentlig *Krag*, der har formuleret denne Fremstilling (*Ann. Chr.* 3. p. 19), og den gjentages endnu af *Pall. Müller*, *Grevens Feide* 1. D. S. 115.

nus kjender endnu kun det ene Punct af theologisk Betydning, som Dommen nævner, og selv *Pontoppidan* og *Münter* og de følgende Kirkehistorikere have ikke faaet Øie paa den skibyeske Chronikes Beretning om en Religionssamtale¹). Vi ere saaledes henviste til Formodninger og Slutninger, som væsentligst maae støtte sig til Forhold og Personer, naar vi ville indordne denne Forhandling i den retslige Tiltale.

Der synes i denne Henseende tre Tilfælde tænkelige. Det første, at den anklagende Part havde oprindelig intet Mindre for Øie end at tilveiebringe en Herredagsdom over den lutherske Lære, hvorved den skulde blive fredløs i Landet, og at det var de evangelisk Sindede blandt Dommerne og vel ogsaa Folkets truende Holdning, der nødte dem til at indskrænke sig til det, som uden Hensyn til Læren kunde opnaaes, at faae Hans Tausen dømt efter Recessen og Stadsprivilegiene. Det andet, at Retssagen formelt kun var anlagt paa de tre i Dommen opstillede Klageposter, og at Anklagerne kun tilsigtede at styrke deres Sag ved at fremdrage Hans Tausens mislige Forhold til den nedarvede Kirkelære, og dertil vilde da navnlig det anstødelige Ord om Nadverens Elementer kunne benyttes. Eller endelig at Forkjæltringsforsøget heelt og holdent hidrørte fra enkelte Ivrreres særlige Ønske, der heftede sig til den offentlige Anklage som det beleiligste Øieblik til at vinde en Seir over den evangeliske Lære i Tausens Person, enten saa en saadan Forhandling har været forud besluttet eller alene har udviklet sig af Drøvtelsen af Klageposterne, der efter deres Natur maatte føre over til Spørgs-

¹) Ogsaa i min Skildring af *Povl Eliesen* i dette Tidsskr. for 1848 mangler dette betydningsfulde Bidrag til hans Liv, som jeg altsaa nu her først skal tilføie.

maalet, om de haarde Ord mod Biskopperne og Bemægtigelsen af Kirker og Præsteembeder vare berettigede eller ikke. Povel Eliesens Tilstedeværelse taler utvivlsomt for, at man havde forberedt sig paa en Drøvtelse af Lærdommen; men vi maae lade det uafgjort, om der egentlig tilsigtedes dermed Andet end at støtte Klageposterne, og dette saameget hellere, som vi vide, at Meninger og Ønsker, Stemninger og Domme vare saa deelte i hine Usamdrægtighedens Dage, at eet og samme Foretagende kunde sees i meget forskjelligt Lys, ikke mindre med Hensyn til Planen end, hvad her blev Tilfældet, med Hensyn til Udbyttet af Disputationen, der blev opfattet paa de meest modsatte Maader.

Vi feile neppe ved at ansee *Povel Eliesen*, der kom til Herredagen i Biskop *Ove Bildes* Følge, for én af Hovedophavsmændene til den hele Sag, hvilken Herredagen i de fire Uger, den var samlet, viste fra sig til det Sidste. Herredagen havde forlængst taget en Beslutning om Kirkesagens Ordning, der i Hovedsagen gik ud paa at standse den nye Læres Fremskridt ved at lyse Fred over de bestaaende kirkelige Stiftelser og deres Rettigheder, og støttet til denne Beslutning var Recessen af 3. Juli udfærdiget, som rigtignok gik betydelig videre og derfor foranledigede Rigets Hofmester og Andre til at forlade Herredagen; thi den gav — som ovenfor omtalt — al Beskikkelse af Præster i hver Biskops Haand og truede dermed baade de evangeliske Prædicanter og Guds Ords Frihed. Alligevel var der dem, som ingenlunde vare tilfredsstillede «med denne Smule Forbedringsværk»¹⁾ og forlangte en Rets-

¹⁾ Coeperunt nonnihil tractare, er den skibyeske Chronikes Ord om Rigsraadets Arbejde paa Recessen.

kjendelse afsagt. Rigsraadet var utilbøieligt dertil, men gav omsider efter «for nogle fromme Mænds indtil Paa-trængenhed indstændige Bønner», siger den skibyeske Chronike. En Retskjendelse mellem Religionsparterne kunde vistnok have udkrævet flere Dages Forhandling; men Rigsraadet ansatte endelig een Dag til Lutheranernes Sag¹⁾. Men det blev til *Hans Tausens* Sag: han var kaldet i Rette for en Skandbog, hedder det i Dommen. Man maa antage, at de forstandigere Rigsraader, mulig *Joachim Rønnow* selv, indsaae, at der var ikke Sted til at hænde Dom over et Kirkepartie, og derfor indstævnede de kun Tausen personlig: det var det Høieste, de efter Lovgivningen kunde naae, at see ham dømt for Injurier og fjernet fra Embedet. Men de kunde gjerne tillade de Ivrige at gjøre et Forsøg paa tillige at fælde ham som Kjætter. *Povl Eliesen* kunde gjøre det ret af Hjertens Lyst, thi han havde altid talt om et mundtligt Stævne²⁾, og naar det ikke før havde kunnet lade sig iværksætte, fordi han neppe kunde ansee sig for personlig sikker og ikke heller vilde holde en Disputation, hvor enten en Borgemester eller «Pøbelen» skulde være Dommer³⁾, saa var der nu den gunstigste Leilighed til at disputere for Kirkens og Statens ypperste Mænd: her var Stedet til at føre det Beviis, der bristede paa Herredagen 1530, ihvorvel man denne Gang kun kunde fælde een Mand, medens samtlige Prædicanter havde været indstævnede for Herredagen 1530.

¹⁾ «Causa Lutheranorum» maa naturligviis tages i Betydning af Rets-sag, Proces, thi ellers havde de allerede anvendt mange flere Dage paa Kirkesagen.

²⁾ Han havde saaledes udfordret Hans Tausen 1530 og Raadet og Prædicanterne i Randers 1531 — s. min *Paul. Eliæ* § 20 S. 462 og 468.

³⁾ Smstd. og den skib. Chron. p. 587: sub iudice vulgo.

Religionsdisputationen gik for sig under Retsacten selv, inden Dommen blev afsagt. Nærmere kunne vi ikke bestemme Forholdet. Den havde selv Form af en Anklage, en Retsact¹⁾, men angik som saadan ganske andre Puncter end Prælaternes Klage, nemlig «nogle Artikler, som han ugudeligen havde prædiket», siger den skibyeske Chronike, og den fortsætter Skildringen med at berette, at Tausen erklærede, at han anklagedes uden Grund, og nægtede at have lært, hvad han beskyldtes for. Chroniken anfører exempelviis sex Poster, af hvilke dog egentlig kun een angaaer Læren alene (Hostiens Tilbedelse) og een den protestantiske Grundsætning om Lægfolks Adgang til at dømme selv efter den hellige Skrift, medens de andre mere referere sig til Kampen mod den bestaaende Kirke og enkelte Optrin i samme²⁾; men der siges udtrykkelig, at han desuden blev anklaget i mange andre Artikler, om hvilke der kun i Almindelighed bemærkes, at det var luther Ting, han maatte have lært, saa sandt han var en Lutheraner. Disse Ord ere forsaavidt mærkelige, som de vise, at det ikke var udaf foreliggende Skrifter eller andre Beviisligheder, at Anklagen blev ført, men alene udaf det almindelige Begreb om luthersk Prædiken, og tillige forsaavidt som de bestemt udelukke en Anklage for zwing-

¹⁾ I den skib. Chronike: *accusatus est, res ad iudicium pervenisset.*

²⁾ Navnlig hans mundtlige Ytringer om Billedstormen i Frue Kirke 1530; et Forbud, han havde udstedt mod at besøge denne Kirke, efterat den 1532 var givet de Catholske tilbage (analog med Viborgensernes Banlysning af en Messepræst); en Sammensværgelse, han skulde have tvunget sine Tilhængere at indgaae (formodentlig kun et Udtryk for det Sammenhold i aandelig og social Henseende, som skulde knytte Menigheden sammen), og endelig hans haarde Ord mod Biskopper, Præster og Munke, (Povl Eliesen glemte her ikke sig selv).

liansk Nadverelære, hvilken (som ovenfor S. 35 er oplyst) Povl Eliesen slet ikke regnede til luthersk Lære. Naar det ikke destomindre er vist nok, at der blev Tale om de Ord, Tausen sagdes at have skrevet den hellige Nadvere for nær, kan Chronikens Taushed derom saare let forklares deraf, at dette Incidentspunct ikke havde nogen Forbindelse med Disputationens egentlige Formaal at faae en Forkjættrelsesdom over Lutheranismen, og desuden kan denne Episode være indbefattet under den første almindelige Bemærkning, at Tausen mødte Beskyldningerne med den Erklæring, at han anklagedes med Urette, thi just i dette Punct vide vi af Dommen, hvorledes han exciperede mod Beviset og godtgjorde sin Uskyldighed paa den utvetydigste Maade, hvilket dog ikke forhindrer, at en og anden af Dommerne kan have tillagt denne Paaviisning af et skrevet Ord mere Vægt end Forfatteren af den skibyeske Chronike selv.

Ved de andre Puncter, hvor et skrevet Ord ganske manglede, maatte Disputationen endnu blive mere tvetydig: de fleste Lærdomme og Udsagn kunde stilles saaledes, at Tausen med Føie kunde afvise Anklagen som uberegtiget, uagtet han lærte noget Lignende, eller fordi han forstod de paaklagede Ord anderledes end Modstanderen. Vilde vi tænke os Povl Eliesen foreholde ham, at han havde roest det voldsomme Indbrud i Frue Kirke, hvor Folkeskaren med Øxer sønderhuggede Alter og Altertavle, saa kunde han billigen svare Nei, thi han standsede selv de Stormendes utilbørlige Færd; men vel muligt, at han dog, som Ordet gik, havde roest den evangeliske Nidkjerhed, som laae til Grund for det beklagelige Retsbrud. Om Hostiens Tilbedelse kunde Povl Eliesen med al Føie paastaae, at han forbød at føre den om i Procession for at tilbedes,

ja endog at opbevare den i dette Øiemed; men Tausen kunde med lige Føie erklære, at han ikke forkastede Tilbedelsen i Nadveren; han havde ikke blot beholdt Elevationen, som er den udvortes Betegnelse af Consecrationens Betydning, men skrev selv: «vi falde ned for Gud og tilbede i Sacramentet ikke det, som vi see, thi det er Viin og Brød, men det, som vi høre om, at Jesus Christus haver af Guds runde Barmhjertighed givet sit Legeme og Blod til alle Synders Forladelse og med egne Ord beskeder (melder, forkynder at være) samme Legeme og Blod i det hellige Sacrament paa Alteret, usynlig og ubegribelig»¹⁾, og mod den stille Messe, som Catholikerne brugte, sætter han en Tankegang, der forudsætter Tilbedelsen i Nadveren, naar han skriver: «jeg veed vel, at Gud vorder mig ikke vred derfor, om jeg ikke tilbeder det, jeg seer i Præstens Haand eller Monstrants, efterdi jeg veed ikke visse- lig, hvad det er uden Brød» (nemlig fordi Consecrationens Ord vare uhørligen hvidskede), altsaa — slutte vi — vil Gud efter hans Mening blive Den vred, der ikke tilbeder, naar han hører Ordet om hvad det er, som er i Præstens Haand; men dertil indskrænker ogsaa Enigheden sig; udenfor Handlingen, vilde Tausen sige, at vi ikke have Guds Ord for, at vi skulle tilbede det.

Ved denne Beskaffenhed af Stridspuncterne er det begribeligt, at *Povl Eliesen* kunde søge Støtte hos Rettens Bisiddere og Tilhørerne selv; men naar han vendte sig til Borgerne, vilde ikke Een bevidne, hvad han regnede for den meest afgjorte Vished, og naar *Hans Tausen* nægtede Noget, maatte han høre de hosstaaende Borgere tilraabe ham Bifald og gjentage hans Nei. Vendte han sig

¹⁾ Suar t. Lect. P. E. 4. og G. 2.

til den anden Side, kunde han see En og Anden af Rigsraaderne smile og ryste paa Hovedet, fordi de meente at have faaet ganske anden Besked af de samme Borgere før; de maae vel altsaa have holdt fast ved deres Tro, at Lutheranerne og Tausen vare skyldige i alle de Vildfarelser, der tillagdes dem. Men det var hverken Tid eller Sted til at naae en virkelig Afgjørelse: det Hele blev en Comedie, siger Chroniken, der blev opført paa den meest overfladiske Maade, og derhos endog forstyrret udenfra.

Det er bekjendt, hvorledes Kjøbenhavns Borgere, der allerede vare blevne betænkelige ved den «uredelige Reces», samlede sig væbnede paa Gammeltorv. Det er nu oplyst, at de endog havde erhvervet sig Bistand af lübekske Landseknægte og Baadsmænd, der hemmelig vare practiserede ind i Byen¹⁾. Tausens Indstævning var dem allerede en truende Handling, men en Religionsdisputation for den meest reactionairsindede Deel af Rigsraadet, maatte være dem endnu betænkeligere: var Troen i Fare, kunde de ansee sig berettigede til Alt. Man kan let forestille sig, at Skarerne bleve uroligere, jo mere det erfarede, at Læren var under Forhandling; Raadsherrer skulle have forestillet dem, at det alene gjaldt Biskoppens Krav paa Kirkerne, og at man snart var enig paa begge Sider. Desto Mindre kunde der ventes af Religionsdisputationens Fortsættelse; den Sag at dømme Lutheranerne maatte opgives som en Umulighed selv ved den heldigste Udførelse af den theologiske Strid. Folkeskarerne fordrede Tausen udleveret, før Acten var sluttet; om det skete, kan være

¹⁾ *Pall. Müller* Grevens Feide, efter det ovenanførte Stykke af *Reimer Kock*. Det kaster mulig Lys paa den skibyeske Chronikes Ord, om at der var en Conspiration indgaaet ved Kjætternes oprørske Kald.

uvist; men de fik Tilsagn om hans personlige Sikkerhed, og rimeligviis afbrødes Disputationen.

Ved Dommens Afsigelse kan det under disse Omstændigheder ikke betvivles, at Menerne vare meget deelte om Disputationens Resultat, og at de ivrig catholske Raads-herrer ligesaa meget have seet den lutherske Kjætter som Injurianten i den Indstævnte, medens paa den anden Side de borgerlige Bisiddere have holdt sig til den reent retlige Side af Sagen, og de Besindigere maatte indsee, at det kun var denne, der laae for paa Herredagens Retterthing. At imidlertid Tausens Venner kunde forlange optaget hans Forsvar i Henseende til en Beskyldning, der gik saalangt ud over Lutheranismen som Zwinglianismen, er meget begribeligt; men ligesaa begribeligt synes det, at de ivrigste catholsksindede Rigsraader kunde i deres egne Tanker fastholde det lutherske Kjættarie som Noget, for hvilket han burde straffes eller for hvilket idetmindste de selv dømte ham skyldig.

Vi bemærke dette med Hensyn til de to private Breve, der ovenfor ere omtalte, hvis rette Værd nu tør være aabenbar.

Fjorten Dage efter berettede Rigsraad *Knud Bilde* i et Brev til sin Broder, at Lector Povel og Mester Hans Markorsen, deres Predicanter her i Byen, vare til en Disputation for alle Rigets Bisper, Prælater og Danmarks Riges Raad og Borgemester og Raad, og overvandt Lector Povel samme Prædicanter udi mange Stykker, som han havde prædiket, baade om det hellige Sacramente og andet Bedragerie, som han havde prædiket her i Byen for fattige, enfoldige og simple Mennesker, og maatte for^{ne} Mester Hans rømme Byen og Landet; og gik der stor Bønderfor, at han ei skulde staae sin Straf, og aldrig maa

mere prædike her eller og andetsteds paa hans Liv at gjøre»¹⁾. Det er en Beretning, hvori man meget mere seer denne Rigsraads Motiv til sin Stemme end en paalidelig Skildring af Sagen og dens Udfald, da han hverken nævner Dommens Klageposter eller gjengiver Domsconclusionens Indhold rigtigt. Dog maae vi bemærke, at han kun har Øie for hvad Tausen beskyldtes for at have lært om Sacramentet og Andet i mange Stykker, saaat det ikke engang for ham er nogen enkelt Vranglære, han skulde være blevet overbeviist om end sig selv have bekiendt. Knud Bilde kan tænke paa Povl Eliesens Beviis af den haandskrevne Bog (skjønt han kun nævner hvad han havde prædiket) og paa Hostiens Tilbedelse, Messeofferet og mange andre Spørgsmaal om Nadveren, der vistnok forekom; men han stiller dem alle lige med hvad Tausen ellers havde forført Folket med, saaat hans Tanke ikke fortrinlig er fæstet paa noget Enkelt, hvorom han var blevet overbeviist, men samler under Eet alt hvad Povl Eliesen, efter hans Formening med seirrige Grunde, «i de mange Stykker» havde paaviist at være vildfarende Lære.

Paa anden Haand lød Beretningen i et Brev som Biskop *Hans Ref* i Oslo skrev til sin Erkebiskop: «Mester Hans Tagesen, ypperste Luthers-Prædicant der i Byen var udi Rette med Paulo Heliæ for Rigens Raad — og Mester Hans blev dømt til en Kjætter, Løgner, Tyv og Skalk, og med stor Bøn blev forlovet at blive der i Byen en Maa-nedstid og saa strax fare ud af Landet med sin Nonne»²⁾; Rygtet voxede paa sin Vei, og dersom endog Ordet Løg-

¹⁾ *Pall. Müller* Grevens Feide 1, 112—13.

²⁾ *Smstd.* S. 112.

ner skulde have sit Støttepunct deri, at han 1531 havde paaslaaet, at P. E. havde paadigtet ham et Ord, som denne nu paaviste i Manuskriptet, og dersom Tyv og Skalk mulig skulde referere sig til Bemægtigelsen af Kirkerne og Forholdet til Billedstormen, saa er dette en saa kjæmpemæssig Forstørrelse af disse Poster, at det Andet, at han blev dømt til Kjætter, meget vel kan betyde, at Nogle af Dommerne med Glæde stemte for Straf, fordi han, efter deres Skjøn, var klarlig beviist at være en luthersk Kjætter; i ethvert Tilfælde kan dette Ord af en Mand udenfor Riget ikke have nogen Vægt til at forandre den Opfattelse af Sagen, der udtrykker sig i Dommen og bestyrkes ved alle Forholds Betragtning, at en theologisk Strid kun gik ved Siden af Retsacten og ikke fik nogen Indflydelse paa Dommens Indhold.

Udenfor Retssalen havde Religionssamtalen drevet Spændingen til det Høieste, og det er i den Henseende værd at lægge Mærke til, at det Øienvidne, der beretter om den Modtagelse, Rigsraaderne og især Biskopperne fandt, udtrykkelig tillige nævner deres Munke som Gjenstand for samme Forbittrelse¹⁾. Iøvrigt er det ikke klart, hvorfor just Forbittrelsen meest skulde have vendt sig mod *Rønnow*, som der siges: det maatte da være, fordi han havde lovet at befordre Evangeliet eller fordi han var nærmest til at have beskyttet Tausen; man kunde ellers være tilbøielig til at troe, at dette blot er fremkommet som en Slutning af det bekjendte Factum, at *Hans Tausen* personlig ydede ham sin Beskyttelse; men dette kunde naturligen forklares af, at han dog var hans egen Biskop.

¹⁾ *Reimer Kock* ovenfor S. 29 Noten.

Som et Angreb paa Lutherdommen var denne Religionssamtale saaledes fuldkommen frugtesløs: selv Herredagsdommen maatte gjentage det Tilsagn, som Recessen indeholdt, og uden den Tvetydighed, som laae i dens Ord. *Rønnow* maatte forpligte sig til at sætte Præster og Prædicanter (!) ved Kjøbenhavns Kirker, som skulde lære «det hellige Evangelium og Guds rene Ord, som de ansvar ville og bekjendt være» (ikke efter den hellige Kirkes Overlevering), og dette var med andre Ord: at indsætte andre Prædicanter som Tausen selv. Saalidet kunde man tænke paa at domfælde den nye Lære, og da *Rønnow* nu endog lod sig overtale til at gjenindsætte Tausen selv, blev det den fuldkomneste Skuffelse for dem, der havde troet dog idetmindste at have berøvet Menigheden denne store Fører, «saaat det Sidste blev værre end det Første», siger *Chrøniken*. Skuffelsen kom ikke blot fra den upaalidelige Biskop; men hele Regjeringen skuffede Povl Eliesens Tillid; han fandt det ubegribeligt, at den vilde taale, at Biskop *Rønnow* «imod al Ret» saaledes tilintetgjorde Rigets Høiesterets Dom, og virkelig tyder det Indemnitetsbrev, som *Mogens Gjøs* udstedte til *Rønnow* i denne Anledning¹⁾, paa en lignende Tankegang: det er, som om Rigens Hofmester forkastede den fældede Dom og gaaer i Borgen for, at det ikke skal komme *Rønnow* til Skade at have tilside-sat den. Det er et Vendepunkt i Reformationshistorien under Thronledigheden, som Historikerne neppe have til-lagt tilstrækkelig Betydning²⁾; men det er tillige forsaavidt en Virkning af Oprinet paa Kjøbenhavns Raadhuus, som

¹⁾ *Hvitfeld* Bl. C.

²⁾ *Hvitfeld* synes at have følt dets Betydning, da han dertil knytter den bekjendte Bemærkning, at saaledes havde Borgerne ikke senere behovet at tage Religionen til Paaskud for deres Opstand.

Folkets Ophidselse ved Forkjætringsforsøget tør have bidraget ikke lidet til at gjøre det aabenbart, at Regjeringen maatte indslaae denne Vei¹⁾. *Tausen* selv har neppe mistvivlet om at beholde sin Stilling; derfor forlod han Byen før Tidsfristens Udløb, inden Rønnow kunde besætte Embedet med en Anden, og ved dens Udløb var Forliget opnaaet. Havde Herredagen i Stilhed og efter den simpleste Rettergang dømt *Tausen* som Æreskjænder alene, havde maaskee Følgen for hans personlige Stilling været betænkeligere. Men Hidsigheden forivrede sig og forregnede sig paa engang.

6.

Slutning om den skibyeske Chronike.

Det Ovenstaaende tør vel nu betragtes som et fuldstændigt Beviis for, at Forfatteren af den skibyeske Chronike ikke har gjort sig skyldig hverken i vitterlig eller uvitterlig Sandhedsforvanskning i Fremstillingen af Herredagens Historie 1533. Det vilde ogsaa mærkværdigt have contrasteret mod den store Nøiagtighed, hvormed Begyndelsen og Slutningen af denne Herredags Historie er nedskrevet. Men jeg bør ikke undlade at tilføie et Par Ord om det andet Tilfælde, hvori den samme skarpsindige Critiker har fundet et Støttepunct for en lignende Bebreidelse mod *Poul Eliensens* historiske Fremstilling af Forhold, der angaae ham selv.

Under Aaret 1519, hvor han taler om det academiske Collegium, han forestod, beklager han sig over, at han selv (i en senere Tid) fik bitter Anledning til at fortryde, at

¹⁾ I Norge troede man, at Borgerne, «som ginge til Harnisk og Værge, skulde faae stor Straf derfor med Tiden», saaledes skriver *Hans Ref* i det omtalte Brev; nærved saae Sagen anderledes ud.

han tog sig af adskillige haabefulde unge Studerende, da de siden næsten alle gik over til Lutheranernes Parti og derved bragte ham i Vanrygte og Mistanke som den, der selv heldede til Lutheriet. Deres Overgang falder i Aarene 1527 og følgende, og altsaa maatte dens Virkning ogsaa først kunne indstille sig dengang eller senere. Men nu mener Prof. *Pall. Müller* at kunne gribe ham i en falsk Sammenstilling af Begivenheder; thi allerede 1524 var han Gjenstand for Mistanken, altsaa længe før de unge Mænds Frafald, og da de faldt fra, var han saa udpræget Modstander af Lutherdommen, at deres Frafald ikke skulde kunne vække nogen Mistanke mod ham¹⁾. Der sluttet altsaa, at han har givet en uberettiget og hadefuld Forklaring af den Mistanke, der hvilede paa ham, ved at søge Kilden til den i de unge Mænds Frafald 1527—29.

Men herimod maae vi bemærke tvende Ting: først at han ingenlunde siger, at disse Mænds Frafald var den første og eneste Grund til den Mistanke, hvori han kom; han siger blot, at han fik Skam til Takke af dem, saasom han, da de bleve Kirken utro, for deres Skyld maatte høre ilde. Og dernæst er det ingenlunde en given Sag, at *Povl Eliesen* var fri for Beskyldning, Mistanke og Bebreidelse, efterat han 1524 havde afviist det første Angreb og endog 1526 begyndt at bestride Lutheranerne. Dette er saa langt fra at være Tilfældet, at vi idetmindste indtil 1530 kunne paa-vise baade utvivlsomme Spor deraf og umiskjendelige Støtte-puncter for saadan Mistanke.

I Aaret 1524 oversatte han *Luthers* Bedebog, men henlagde Oversættelsen, da han mødte Beskyldning for hemmelig Lutheranisme, som iøvrigt dengang støttede sig

¹⁾ A. St. S. 48—50.

meest til hans Ytringer om Geistlighedens Levnet og Rigdom og til den Aand, der udgik fra hans Skole. Men i Aaret 1526 udgav han denne Oversættelse alligevel, trods dens aldeles evangeliske Aand. Og medens han var Professor ved Universitetet, paa den Tid, da Biskop *Lage Urne* fandt det fornødent at træffe Forholdsregler mod den nye Aands Indtrængelse der, arbejdede Povel Eliesen alligevel 1528 sammen med *Frands Wormordsen* paa Oversættelsen af Davids Psalmer, hvortil tvende Udgaver af *Luthers* Oversættelse og hans indledning bleve benyttede. I den første af disse Bøger omtaler han i Fortalen af 1526, at han vidste, at han havde Uvenner, der gjerne vilde gjøre ham «til Luthers, om de kunde der faa Lempe til», og Ingen kan troe, at han afkræftede Mistanken ved de Forklaringer om sit Forhold til Luther, som denne besønderlige Fortale indeholdt. I den anden Bog bevidner Fr. Wormordsen, at Paul El. «altid giver det Arbejde stor Magt, som udi en retsindig Mening udtrykker den hellige Skrift paa vor almindelige Tale», og at «den gode Fader Lector Povel» havde ydet sin Bistand meget villigere, «end Mange af hans Uvenner skulde tro, som nu beraabe ham det hellige Evangelii Fjende og Modstander» — en Roes, der maatte lyde betænkelig i en Mands Mund, der inden faa Maaneders Forløb stod i de Evangeliskes Række ved den nye Høiskole i Malmø¹⁾. Hvor heftigt endog *Povel Eliesen* paa samme Tid skrev mod de lutherske Prædicanter, kunde det dog ikke blive en Hemmelighed, at han selv endnu stedse stod den bibelsk praktiske Retning i Reformationen nær, og at han formildede det kirkelige Lærebegreb «efter Skrift og Skjæl» i mangt et Punct, navnlig i Læren om Tro og gode Gjer-

¹⁾ Min *Paul. Elies* S. 95, 110, 123, 127, 190, 197.

ninger og om Sacramenterne; og endnu mindre kunde det oversees, at han ved Siden af al Polemik til den ene Side bestandig udstødte Suk og stundom lydelige Klager over Geistlighedens Sæder, Embedsførelse og verdslige Livsretning. Navnlig kom alle disse Ting paa en paafaldende klar Maade tilsyne i det store Stridsskrift, han i Begyndelsen af Aaret 1530 udarbejdede imod den saakaldte Malmøbog: nogle af Biskopperne havde opfordret ham til at sige sin Mening om denne uidentvivel af *Peder Lauridsen* skrevne Bog, i hvilken «de unge Malmø Mænd» i Borgemesters og Raads Navn havde gjort Rede for de Forandringer, der da vare foretagne i det nu fuldstændig reformerede Malmø. Hans Betænkning blev til et stort Modskrift, som nu først er blevet bekjendt¹⁾, og det yder væsentlige Bidrag til at fuldstændiggjøre Billedet af Povl Eliesens ikke meget faste, meest bibelske Lærebegreb²⁾, og desuden indeholder det den aabne Erklæring, at medens «Somme ere faldne saaledes i den ny Handel, at de ville plat forvandle Alting», og Andre hænge saa fast ved det Gamle, «at de ville forsvare Alting baade Godt og Ondt», saa gives der et tredie Slags Folk, der «gjøre Eet med begge Slags, saaat de paa ingen af Siderne give den ganske Handel Magt», og med dette tredie Slags vil han selv gjøre fælleds Sag³⁾. Hvor alvorligt han endnu mente det, sees deraf, at han anbefaler Ophævelsen af Coelibatsloven og væsentlig Forandring i Brugen af de kirkelige Midler og Embeder til den lavere Geistligheds bedre Forsørgelse,

¹⁾ Trykt første Gang i *Sechers Povl El. Skrifter* S. 343—509.

²⁾ Navnlig S. 408, 494, 354—355—359, 383—394, 482, 488.

³⁾ S. 346—47. Det er det selvsamme, som han allerede havde sagt 1526, da Kongen havde æsket hans Mening. *S. R. D.* II, 581—82.

Studiers Fremme etc.¹⁾, og aldrig lode hans Klager over den geistlige Stands Fordærvelse og sørgelige moralske Tilstand stærkere end i dette Skrift: de vende sig endog mod Biskopperne selv, og Munken taler med stor Frimodighed til dem om hvad de skulde gjøre og lade som Kirkens Styrere²⁾. Dette Skrift er formodentlig overgivet Biskopperne i Manuskript, og det kom, saavidt vides, aldrig ud; men enten dette havde sin Grund i Indhold og Tone eller i andre Omstændigheder, var det vistnok ikke skikket til at bestyrke den Erklæring, han forresten ogsaa i det gjentog, at han havde brudt med den hele lutherske Handel³⁾.

Endelig kom Mistanken endnu i samme Aar for Dagen netop i den Forbindelse, som det omhandlede Udsagn i Chroniken paapeger. Ved Herredagen i Kjøbenhavn fra 2 Juli 1530, hvor tydske Lærde vidste anderledes at hævde det kirkelige Lærebegreb, og Povl Eliesen kun spillede en underordnet Rolle ved at redigere Klageposterne, havde han den Ubehagelighed, at de evangeliske Prædicanter i deres Tilsvar beraabte sig paa ham i Læren om den retfærdiggjørende Tro. Den tydske Doctor, som skrev den latinske Gjendrivelse af dette Tilsvar, tog ham naadig i Forsvar, men dog kun halvt: «han var vis paa, at Paulus Eliæ var altfor lærd en Mand til at han skulde være enig med dem i de tre falske Paastande (mendacia), som de vilde udgive sig for at have tilfældes med ham», og, hvad der ikke var mindre ubehageligt, i samme Aandedræt kaldte

¹⁾ S. 430, 395, 407, 503.

²⁾ S. 396, 407, 417, 420 (Præsterne ere nu Drankere og Bolere); 503 (I have nu i mange Aar gjort Kost og Tæring paa megen unyttig Handel og Eders Embede saare usømmelig; lader nu Guds Ord og koste Eder Noget!)

³⁾ S. 352.

han ham «deres Lærer, hvem de ikke burde som utaknemlige Disciple kaste Haan paa ved et saa krænkende Navn som Evangeliets Apostat, om han endog som andre hæderlige Mænd før ham havde skiftet Mening om Lutherdommen»¹⁾. Naar en Udlænding saaledes fremhæver et Lærerforhold, der laae flere Aar tilbage i Tiden, kan man ikke betvivle, at der blev tillagt det Betydning som medvirkende Aarsag til de unge Mænds dogmatiske Retning, og derfor kunde Povl Eliesen visselig med al Grund sige, at han maatte høre ilde for disse Disciples Skyld, som dengang i saa betydeligt Tal sluttede sig til Reformationen, og der er saaledes intet Usandt i den anteciperende Bemærkning, som han gjorde i Chroniken under Aaret 1519, at han «maatte høre ilde hos Mange for deres Frafalds Skyld». Det er som en Anklang af en bedre Selverkjendelse end den, han førte til Skue i sine Strids-Skrifter, naar han i den samme Forbindelse skriver, at Lutheranismen var det farligste af alle Kjætterier, «saasom det ikke lod Nogen, om end nok saa ærlig og from, ganske urokket fra den ene eller den anden Side»; thi den havde unægtelig berørt ham saa stærkt fra to Sider, at man vel kunde tiltroe ham at være halv Lutheraner, undtagen i de Øieblikke, naar Lidenskaben kun lod ham see Skyggesiden ved Personer og Optrin. Men at Lidenskaben dog ikke har bragt ham til at fortælle vitterlig Usandhed, troer jeg nu at have beviist ogsaa for dette Puncts Vedkommende.

¹⁾ Min *Paul. Elie* S. 464 Not. 29 og 466 Not. 32 og i mit Program 1847 de confutatione lat. p. 50.
